

ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԻՆ ԵԲՐԱՅԵՑԻՈՑ ՄԷՋ

ԵՐԱԽԱՅՐԻՔ
ՏԱՍԱՆՈՐԻ

ԳՐԵՑ

ԱՐՏԱԻԱԶԴԻ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՎՈՍ

Առաջնորդ Հայոց Հալէպի

1937

ՅՊ. ԱՆԻ. Ա. ԷՔՄԷՔԵԱՆ

ՀԱԼԷՊ

333.5 (= 92.4)
Ա-63

423

ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԻՆ ԵՐԱՅԵՑԻՈՑ ՄԷՋ

ԱՊՐԵՐԱՍ Է 1981 թ.

ԵՐԱԽԱՅՐԻՔ

ՏԱՍԱՆՈՐԻ

ԳՐԵՑ

ԱՐՏԱԽԱԶԴ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Առաջնորդ Հայոց Հալէպի

1937

ՏՊ. ԱՆԻ. Ա. ԷՔՄԵՔԵԱՆ

ՀԱԼԵՊ

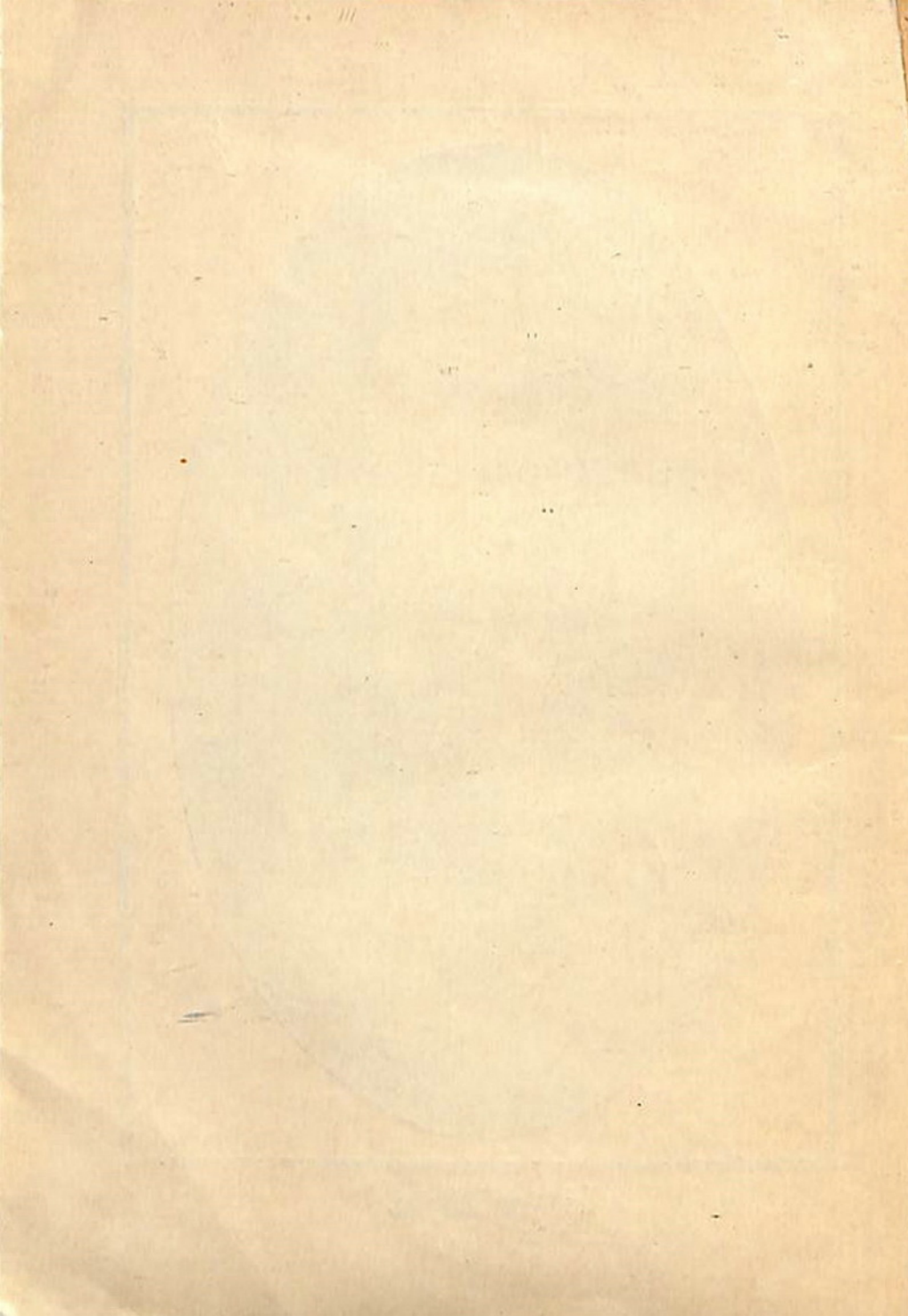
IMPRIMERIE ANI
21, Rue Salibé, 21
ALEP-SYRIE

A $\frac{1}{1670}$

ՅԱԿՈԲ ՈՍԿԱՆ

Հոդագիտ

Պ Ս Ա Ն

ԱՆԹԱՌԱՄ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ

Ի ՇԻՐԻՄ

ՅԱԻԲՏ ՈՂԲԱՑԵԱԼ

ԱԶՆՈՒԱՍԻՐՏ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐ

ՅԱԿՈԲ ՈՍԿԱՆԻ

Հ Ո Ղ Ա Գ Է Տ

(1873—1936) -

ԻՐ ՎԵՏԱԼԻ ՔՈՅՐԸ՝

ԷԼԻՋ ՈՍԿԱՆ

ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ ՀԻՆ ԵՐԲԱՑԵՑԻՈՑ ՄԷՁ

Ա. ՆԱԽԱՄՈՒՏ

Երբ Արրահամ նահապետ թողուց իր հայրենիք Խառանը և եկաւ Պաղեստին բնակիլ, հոն գտաւ եօթը ցեղեր. ֆանանացիք, Ամհօրացիք, Յիրուսացիք, Գերգեսացիք եւն: Երբ Յեսու Պաղեստինը դրաւեց, քաղաքներուն մեծագոյն մասը իրենց վրայ ունէր փոքրիկ անկախ թագաւոր մը: Մովսէսի յաջորդը Իսրայէլի ղանաւան ցեղերուն միջեւ բաժնեց գրաւուած երկիրը: Երկու տասան ցեղերուն բաժանուած մնալը տեւեց մինչեւ երուսաղէմի առումը Տիտոսէն: Բայց Դատաւորներու օրով այդ ցեղերէն մէկը կամ միւսը պարտաւորեցան հանչնալ Սաւուղով, Դաւիթով ու Սողոմոնով իրադործուած միահեծան իշխանութիւնը: Այս միութիւնը սակայն խորտակուեցաւ Սողոմոնի որդի Ռաբովամի թագաւորութեան օրով, և Պաղեստին երկու թագաւորութեանց բաժնուեցաւ. հիւսիսայինը՝ Իսրայէլի, իսկ հարաւայինը՝ Յուդայի: Իրաց այս վիճակը շարունակուեցաւ մինչեւ Սամարիոյ գրաւումը Ասորեստանցիներէն (721 Ք.հ առաջ): Երբ Սարկօն, Նինուէի թագաւորը, կործանեց

իսրայէլի թագաւորութիւնը, մտածեց բնակչու-
թենէն չատ նուազած կեդրոնական Պաղեստինը
բաղձացնել. այս նպատակաւ իշխանը Բաբել-
լոնի և Սուրիոյ մէջ յաղթածը զանազան ժողո-
ւորդներէն մաս մը բերաւ հոն բնակեցուց,
որոնք ապա ճանչցուեցան Սամարացի անունով:

Վերջացող 1936 տարին քաղաքական տե-
սակէտով կարեւոր եղաւ մասնաւորապէս Պա-
ղեստինի համար: Տարուան սկիզբէն, բռնա-
դակ շրջանտան թատր հանդիսացաւ քաղաքա-
կան շարժումներու, որոնց առերեւոյթ վերլու-
ծումը նոյնիսկ բաւական կ'ըլլայ բացատրելու
այդ դժուարութիւններու ընդթիւ:

1917էն ի վեր անգլիական գրաւման և Հոգա-
տարութեան տակ գտնուող Պաղեստին, շուրջ քը-
սան տարուան ընթացքին յաշողեցաւ իր մէջ հրա-
ւիրել աշխարհի զանազան կողմերը ցրուած հրէա-
կան աչքառու զանգուածներ: Հրեայք վաղուց
ի վեր հետամուտ հրէական հայրենիքի մը կեր-
տումին, նիւթական և բարոյական մեծ գոհո-
ւութիւններով հաւաքուեցան Սիօնականութեան
գաղափարին շուրջ՝ ա'յնպիսի ատեն մը մա-
նաւանդ՝ երբ Եւրոպայի քանի մը ծանօթ երկիր-
ներու մէջ եռանդուն հալածանք մը սկսած էր
Սեմական ցեղին հանդէպ: Գերմանիա և Ռու-
մանիա որոշեցին իսպառ վտարել իրենց հողերէն
աշխատասէր ու մասնաւորաբար հողագործ ա'յն
ժողովուրդը, որ դարերէ ի վեր իր կենսունա-
կութեամբը, իր արդիւնաբերութեամբը և իր
մշակոյթովը նպաստեւ էր այդ երկու երկիրներու
քաղաքակրթական վերելքին: Եթէ այդ դժ-
բախտ վտարման առաջին հետեւանքները ծանր
ճնշեցին հրեայ ժողովուրդին և գլխաւորաբար

անոր երիտասարդութեան, միւս կողմէ սակայն պաղեստինեան իրենց նորածին հայրենիքը խա-
րապէս օգտուեցաւ ներգաղթող հրեայ ուժերէն։ Ամերիկեան և Անգլիական բարեսիրական ընկե-
րակցութիւններ՝ հոգ չէ թէ յաճախ քաղաքական
գիտնի վրայ՝ օժանդակեցին հրէական Օճախին
և երբեմնի անմշակ ու ամուլ անապատը վերա-
ծեցին կենսունակ և խոստմնալից հայրենիքի
մը։ Քրիստոսի Ա. դարուն երբ երուսաղէմ կոր-
ծանեցաւ Տիտոսի կողմէ և վերջնապէս փչրուած
նկատուեցաւ Սողոմոնի թագաւորութիւնը,
Հրեայք լքեցին իրենց հայրենիքը և պանդխտե-
ցան Հին աշխարհի վաճառաշահ կեղրոններուն
մէջ՝ կազմելով հրէական կարեւոր դպրութիւն-
եր։ Իրաւ է որ հրէական բուն հայրենիքին մէջ
մնացին բաւական թիւով Երրայեցիներ, բայց
ուեւէ ատեն ուժ չունեցան իրենց ջնջուած թա-
գաւորութիւնը վերստին ծաղկեցնելու։ Իսլա-
մական կրօնի ծաւալմամբ հին Պաղեստին գրե-
թէ կորսնցուց իր նախնական նկարագիրը ու
ան դարձաւ իսլամ երկիր մը, որ տեւեց մինչեւ
1917։ Այդ թուականէն առդին, երջանիկ թուա-
կան մը արդարեւ Սիօնական վերադնունդին
համար, հրէական ազգային դատին և անոր
պաշտպանութեան համար մեծահարուստ Հրեա-
ներ, միշտ կռթնած Բրիտանական Հոգատարու-
թեան, տրամադրեցին իրենց ուժերը, գնելու հա-
մար մեծատարած հողեր, կերտելու նոր քաղաք-
ներ և աւաններ, ծաղկեցնելու Պաղեստինեան
ժողովուրդի երբեմնի անչէն նաւահանգիստները
և լեռներու ջուրերը գիտական նորագոյն դրու-
թիւններով հասցնելու մինչեւ հեռաւոր նորա-
ծաղկ պարտէզները։ Թէեւ այդ թուականէն ա-
դին Բրիտանական Հոգատարութիւնը տէրն էր

Պաղեստինի կացութեան, սակայն հրեայ ներգաղթը ա՛յնքան աչքառու սկիզբ և զարգացում ունեցաւ որ իսլամ բնիկ տարրը չի կրցաւ հանդուրժել և տկարացաւ հրէական մրցումին առջեւ: Հրէական ներգաղթը թերեւս այդքան խոր ազդեցութիւն չներգործէր երկրին իսլամներուն վրայ՝ եթէ երբեք ան սահմանափակուած ըլլար միայն ներքին և ծովեզերեայ մեծ ու պղտիկ քաղաքներու հաստատումովը: Որքան ընդարձակուէր Հայֆան, Եաֆան կամ Թէլ-Ավիվը, իբրեւ բանուկ և վաճառաչահ նաւահանգիստներ, ակնեւ եր որ հրէական ներգաղթը պիտի խուժէր երկրին դէպի ներսերը և հրեայ գիւղացին ու հողագործը և հողատնտեսը, որ նախաքրիստոնէական դարերէն իսկ ժառանգած էր մարդկային առաջին ժամանակներու հարազատ ու բնական զբաղումները, պիտի վերադառնար իր հին երկրագործութեան, օգտագործելով արդիական բուր յեղաշրջումները ու քաղքենի իր ազգակիցներուն պիտի ձգէր բնակիլ մեծ քաղաքներու մէջ և զարգացնել վաճառականութիւն, տնտեսութիւն:

Պաղեստինի հրեայ ժողովուրդը ո՛չ ճարտարարուեստ ունի և ոչ ալ յիշատակութեան արժանի վաճառականութիւն: Հաղորդակցութեան միջոցները ներքին մասանց մէջ կը կիրարկուին երկաթուղւոյ շնորհիւ, բայց հակառակ վերջին քսան տարիներու երկրին կրած զգալի յառաջդիմութեան, ծովային վաճառականութիւնը մեծ շարժում մը ցոյց չի տար, թէ և պատմութեան մէջ Պաղեստինի վաճառականութիւնը ունէր իր մասնաւոր կարեւորութիւնը: Իսրայէլացիք գիտէին օգտագործել ծովեզերքի

բնական բոլոր յարմարութիւնները և Սիդոնի, Տիւրոսի, Աքեայի, Պաղեստինեան կեսարիոյ և Ճաֆայի նաւահանգիստները, եղան բանուէկ վաճառականութեան սքանչելի կեդրոններ, մինեւնոյն ժամանակ զարձան բաց նաւահանգիստներ, ասիական ցամաքի այս մասին, ինչպէս նաեւ եւրոպական ցամաքին համար: Երբայեցիք, իրաւ է, սահմանուած չէին ծովային ժողովուրդ մը ըլլալու, և ծովը իրենց համար չէր, ինչպէս որ չէր իրենց նման ուրիշ ազգերու համար ալ, ոչ իբր միջոց տարածուելու և ոչ ալ կը կազմէր հարստութեան աղբիւր մը: Բայց եղան չըջաններ, ուր Պաղեստինեան ծովեզերքը, իր պղտիկ նաւահանգիստներով, օգեւորութիւն և կեանք ու շարժում բերաւ: Միջին դարուն նոյնիսկ, այս նաւահանգիստները շատ լաւ կը բանէին, բայց դարերէ ի վեր անոնց և ոչ մէկը կը բաւէ մեծ տարողութեամբ նաւերու: Շնորհիւ ձեռք առնուած դիտական և ճարտարային լուրջ միջոցներու, Հայֆայի նաւահանգիստը այսօր կը խոստանայ ըլլալ Միջերկրականի աւազանին կարեւորագոյն առեւտրական խարիսխներէն մէկը, որ մեծապէս նպաստեց երկրին հողագործութեան, որ պէտք է խոստովանիլ, հասաւ անցեալ չըջաններուն մէջ արձանագրուած համբաւին և զայն գերազանցեց նոյն իսկ:

Բարերախտութիւն մըն է տեսնել որ Անգլիական Արքայական Քննիչ Յանձնաժողովը յաջողեցաւ գէթ առժամապէս դադրեցնել երկուստեք ցոյց տրուած և ամիսներ տեւող ծայրայեղութիւնները և առիթ տալ Պաղեստինի հրեայ և իսլամ աշխոյժ տարրերուն որպէսզի հետզհետէ զարմանել գիտնան ցարդ ի յայտ եկած բո-

լոր վնասները: Պաղեստին իբր երկրագործական
երկիր ունի իր առանձին կարեւորութիւնը, ու
կ'արժէ որ ճանչնանք այն բոլոր շրջանները, ուր
Պաղեստինեան երկրագործութիւնը ցոյց տուաւ
իր զարգացումն ու կատարելագործումը:

ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԸ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ՄԷՁ

Հող մշակելը, ինչպէս նաեւ արջառ պահելը, խնամելն ու շատցնելը եղան Հրէից գլխաւոր աշխատանքը Պաղեստինի մէջ: Մարդուն անհրաժեշտ եղող և անոր սնունդին ծառայող այս երկու տեսակ զբաղումները մարդկութեան չափ հին են և կը հասնին մինչեւ Նախամարդը: Նոյնիսկ Ադամ իր կորուստէն առաջ, զրուած Եղեմի պարտէզին մէջ, պարտաւոր էր զայն մշակել և պահել. — «Եւ Տէր Աստուած առաւ մարդը ու Եղեմի պարտէզին մէջ դրաւ, որ զանիկա գործէ ու պահէ» (Ծննդ. Բ. 15): Ադամ մշակեց ու պահեց Աստուծոյ իրեն պարգեւ տւած այդ պարտէզը, որպէսզի ճաշակէ անոր պտուղները և սնանի. «Եւ Տէր Աստուած պատահեց մարդուն ըսելով՝ պարտէզին ամեն ծառն է համարձակ կեր» (Ծննդ. Բ. 16): Եթէ երբեք այնպէս պատահէր որ Ադամ մեղանշած չըլլար, աշխատութիւնը իրենն ո՛չ յոգնութիւն պիտի պատճառէր և ոչ ալ վիշտ: Եւ իբր պատիժ Աստուծոյ առջեւ գործած իր անհնազանդութեան՝ դատապարտուեցաւ իր հացը իր հակտի քրտինքով ուտելու (Ծննդ. Գ. 19). այսինքն թէ պիտի չի կրնար այլեւս հողէն սպասել ա՛յն սնունդը որ իրեն անհրաժեշտ էր ապրելու համար և թէ միայն զայն պիտի ունենար՝ յետ այնու հողը մշակելով չառ աւելի աշխար

տուեթեամբ և ճիգով: Որքաղան մատենաները ունէ յիշատակութիւնն չունին ա՛յն կերպի մասին որով նախամարդը գործադրեց իրեն համար արուած աստուածային պատուէրը, թէ հացդ քու ճակտիդ քրտինքովը պիտի ուտես. բայց միեւնոյն սրբազան մատենաները մեզի ցոյց կու տան որ Ադամի երկու որդիները, Աբէլ և Կայէն, անտարակոյս իրենց հօրմէն ուտած, եղան՝ առաջինը ոչխարներու հովիւ, իսկ երկրորդը՝ հողագործ (Ծննդ. Դ. 2): Արդէն՝ երբայական իմաստով հողագործ կը նշանակէ հողը մշակող մարդ (ôbêd âdamâh):

Դաշտային աշխատութիւնը առաջին հողագործներուն համար մասնաւորապէս եղաւ ծանր և տաժանելի: Հո՛ն, սկիզբը, ամէն ինչ տեղի ունեցաւ ձեռքով: Ընտանի անասունները անտարակոյս որ գործածուեցան շատ աւելի ուշ ժամանակներու մէջ, հողագործութեան ու փոխադրութեան ծառայեցնելով զանոնք: Կայէնի սերունդէն Յօրէլ որ կոչուեցաւ «հայր ոչխարի հօտերու», եղաւ թերեւս առաջինը որ յաջողեցաւ մարդուն ծառայութեան տրամադրել իր թանկագին օժանդակները եղող արջաւոր և որ իր եղբայրներուն սորվեցուց օգտագործել զանոնք իբր գրաստ և իբր մշակման գործիք: Ի սկզբան Կայէն և իր որդիքը բաւականացան նոյն կոշտ գործիքներով՝ զորս հաւանաբար հնարեցին, և ասիկա շատ կանուխէն, փորելու և պեղելու համար հողը, հանելու փուշերն ու խոչերը, ապա քաղելու համար իրենց աշխատութեան պտուղը: Հողագործութեան մէջ կիրարկելի մետաղեայ գործիքները, աւելի սովորական և աւելի տեւական գործածութեան մը համար, հնարուեցաւ ջրհեղեղէն առաջ, Թօրէլ Կայէնի կողմէ (Ծննդ. Դ. 22) որ արդարեւ նոր յառաջդիմութիւն մը արձանա-

գլխից հողագործութեան համար: Այս իրողութեանէն զատ ոչինչ գիտենք թէ այդ շրջանին ինչերէ՞ կը բաղկանային երկրագործական գործիքները և թէ ի՞նչ եղանակով կը կիրարկէին հողի մշակութիւնը: Ինչ որ հաստատուն է, այսքանը միայն գիտենք որ ջրհեղեղէն վերջ Նոյ ինքզինքը մասնաւորաբար տուաւ հողագործութեան, թէ Նոյ որթատունկ անկեց և խաղողէն գինին հանեց (Ծննդ. Թ. 20 - 21):

ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ ՆԱՀԱՊԵՏՆԵՐՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿ

Ծննդոց բաղմամբիւ գլուխներէն յայտնի է որ Արրահամ, Իսահակ և Յակոբ նահապետներ, բոնք ընդհանրապէս թափառական կեանք մը ապրեցան, զբաղեցան գլխաւորաբար խաշնարածութեամբ և իրենց հարստութիւնը կազմեցին ընդհանրապէս մաքրիները, այծերը, եզները, էշերն ու ուղտերը: Անոնք մշակեցին սակայն ցորեն, ու երբ նահապետներ իրենց ցեղախումբով պարտաւորուեցան միեւնոյն վայրին մէջ երկար առնն մնալ, ատիկա գլխաւորաբար անո՛ր համար էր՝ որ պարտաւորուած էին սպասել մինչեւ նոր հունձքը: Այսպէս էր որ Իսահակ Գերարայի մէջ ցորեն ցանեց որ իրեն տուաւ մէկի գէմ հարիւր. «Եւ Իսահակ սն ետիրին մէջ ցանեց ու ան քառին հարիւրապատիկ տղիւնք խոնք, և Տեր օրհնեց զանիկա» (Ծննդ. ԻԶ. 12): Ծննդոց ԼԷ. 7 համարին մէջ խորհրդաւոր դէպք մը լաւագոյնս կը բացատրէ հին Հրէից մէջ երկրագործութեան շուրջ տեսնուած դարգացումը: «Ահա մեմք, կ'ըսէ Յովսէփ, իր ետաքը պատմելով, դաշին մէջ որաներ կը կապէինք, և անա իմ որաս ելաւ ու շիտակ կանգնեցաւ. և անա մեր որաները անոր բոլորսինք կայնեցան, ու իմ որայիս երկրպագութիւն ըրին»: Այս մանրամասնութիւն հունձքին յատուկ ակնարկութիւն մըն է անշուշտ: Երբ Հրեայք եգիպտոսի մէջ կը պանդխտէին, անոնք ընդհանրապէս հովուութիւն

ըրին Նեղոսի հովտին մէջ, բայց անոնք չի կրցան երբեք բոլորովին լքել հողագործութիւնը և այն արգաւանդ երկրին մէջ ուր անոնք բնակեցան՝ հետամուտ եղան եգիպտացիներու հողագործութեան համար կիրարկած աւելի գործնական միջոցներուն. և արդարեւ եգիպտացիք հողը արդիւնաւորելու արուեստին մէջ շրջաններէն անհամեմատ բարձր էին:

Բազմաթիւ յիշատակութիւններ ինչպէս նաեւ պատկերներ և ասոնց տակ կարգացուած արձանագրութիւններ, շատ յստակ դաղափար մը կու տան այն բոլոր կերպերուն վրայ, զորս եգիպտացիք կը կիրարկէին իրենց երկիրը մշակելու համար: Եգիպտական Զ. Հարստութեան պատկանող բազմաթիւ քանդակներ ցոյց կու տան թէ ինչպէս հին եգիպտացիք կ'աշխատէին հողագործութեան զանազան կերպերուն մէջ. այսպէս օրինակ հողը վարել, ցանել, քաղել, ցորենն ձեծել, ցորեն ամբարել, ևւայլն: Այդ փորագրութիւնները գտնուեցան գերեզմաններու քարերէն և այն սրահներէն ուրտեղ դրուած էին բազմաթիւ մոմեաներ: Ընդամատեանին մէջ այսոնպատակով բազմաթիւ ակնարկութիւններ ևս կան:

Երբ իսրայէլացիք չվման մէջ գտնուեցան Նեղոսի հովտին մէջ հին եգիպտացիներու հետ, սկսան աստիճանաբար զարգանալ հողամշակութեան արուեստին մէջ, ու շրջայդ եգիպտոսի մէջ տեսած հողատնտեսական փորձառութիւնները շատ դիւրութեամբ կրցան կիրարկել Սինայի անապատին մէջ իրենց պանդխտութեան օրերուն, ինչպէս որ իրենցմէ առաջ շրջայ նահապետներ ըրած էին՝ երբ անոնք ալ երկար ատեն միևնոյն տեղոյն վրայ պանդխտեցան: Բայց ամէնէն աւել-

լի Հրեայք իրենց հողատնտեսութեան վարժու-
թիւնն ու փորձառութիւնը ի յայտ բերին Աւետ-
եաց Երկրին մէջ, ուր վայելեցին խաղաղութիւն և
Աստուծոյ իրենց խոստացուած երկիրը վերածե-
ցին իրական զրախտի մը, և ինչպէս կը պատմէ
Ս. Գիրքը՝ այդ սքանչելի երկրին մէջ, որ ոռոգ-
ուած էր առուակներով և աղբիւրներով և ուրիշ
պաշտօններ և աղբիւրներ կը ցայտէին հովիտնե-
րու մէջ և բլուրներու վրայ, երկիր մը ընտիր
ցորենի և դարձի, որթատունկի և թուզի, նոնե-
նիններու և ծիթենիներու, խակապէս որ կը բխէր
իւղ և մեղր: Այն ատեն միայն Երբայեցիք ինք-
զինքնին ամբողջովին նուիրեցին դաշտային աշ-
խատանքի և որ իրենց հօտերուն հետ երկար
ատեն կազմեց իրենց միակ վաստակն ու աղբիւ-
րը: Այս բոլորին մէջ սակայն ճշմարիտ է որ Քա-
նանացիք եղան առաջին ճամբան պատրաստողը
և օրինակ հանդիսացողը:

Նահապետներու շրջանին բուն հողագոր-
ծութիւնը կը թուի թէ երկրին բնակչութեան
կողմէ առհասարակ պակաս կիրարկուած էր: Ս.
Գրական միեւնոյն աղբիւրներէն կը տեսնենք որ
յաճախ Քանանացի և Երբայեցի հովիւներու մէջ
անհամաձայնութիւն և կռիւներ տեղի ունե-
ցած են գլխաւորաբար ջրհորներու պատճառաւ,
բայց չենք պատահիր երբեք նման կռիւներու՝
հունձքի և այլ առիթներով: Էն իր հօր Արա-
համի օրերը, իր հօր ծառաներուն փութած քոյր
ջրհորները Փղշացի գոցեցին, ու հողով լեցուցին
զանոնք (Ծննդ. ԻԶ. 15), և դարձեալ «...և Գերա-
տայի հովիւները Խաակակն հովիւներուն հետ կը
կռուէին՝ լսելով՝ Զուրը մերն է, անոր համար ան
հորին անունը կ'սէք դրաւ. քանզի անոր հետ կռուե-

ցան: Եւ ուրիշ հոր մը փորեցին, ու անոր համար
այ կոռեցաւ, եւ անոր անունը Սիդնա դրաւ...»
(Նոյն 20—21): Գերարայի թագաւորին հարօտու-
թիւնները կը կայանային գլխաւորաբար արջա-
ռէ. այս էր նաեւ հարօտութիւնը Սիւքէմի Ժո-
ղովուրդին: Բացառութիւն կը կազմէր միայն
Յորդանանու ստորին հովիտը՝ որ արտակարգ
կերպով արգասաբեր էր և մշակուած՝ եգիպտա-
ցիներուն կիրարկած հողագործական միջոցնե-
րովը: Հրէից Պաղեստինէ ելքի շրջանին հողա-
գործութիւնը զգալի յառաջդիմութիւններ ցոյց
կու տայ գրեթէ ամբողջ երկրին մէջ: «... եւ
մինչեւ Եսոփի ձորը եկան, ու անկէ խաղողի ող-
կոյզ մը կտրեցին ուռնովը միասին եւ երկու հոգի լծա-
կով վերցունցին զայն. եւ նուներէն ու քուզերէն ալ
տարին»: Այս պատկերաւոր դրուագը ինքնին բա-
ւական է ցոյց տալու համար թէ Սինայի Անա-
պատին մէջ Հրեայք ո՛րքան մեծ խնամքով կը
մշակէին որթատունկը՝ մասնաւորաբար Քերբոնի
շրջականները: Դարձեալ Բ. Օրինաց մէջ կը տես-
նենք հետեւեալ նշանակելի յիշատակութիւնը
«... անանկ երկիր մը (Աւետեաց երկրի ակնարկու-
թիւն) որ ցորենով, գարիով, այգիներով, քղերկե-
րով եւ նոնեկներով լեցուն է. իւղ տուող ձիթենի-
ներու ու մեղրի երկիր...»: Ասիկա ցոյց կու տայ
թէ ի՛նչքան տարածուած էր արմախքի մշակու-
թիւնը ինչպէս նաեւ մշակութիւնը պտղատու
ծառերու: Յետեայ գիրքը, (Յ. 12.) մեղի ցոյց
կու տայ թէ երբայեցիք, Յորդանան գետը անց-
նելէ վերջ, Քանանու երկրին մէջ գտան ամէն
ինչ որ անհրաժեշտ էր իրենց սնունդին համար:

ՄՈՎՍԷՍԻ ԿՈՂՄԷ ԴՐՈՒԱԾ ՇՈՂԱՅԻՆ

ՕՐԷՆՔՆԵՐ ԵՒ ԻՐԵՆՑ ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մովսէս իր կանոնադրած օրէնքներուն մէջ ո՛չ մի բան չխնայեց քաջալերելու և արդիւնաւորելու հասար հողագործութիւնը: Հրէից մէջ, Մովսէսին յախճանութեամբ, երկրագործութիւնը կազմեց առանցքն ու հիմը իր հաստատած ընկերային զրութեան, և ասիկա նկատուեցաւ պատճառներէն մին Մովսիսազիր օրինաց գերակըշուշթեան՝ ուրիշ բոլոր հեթանոս օրինադրութեանց վրայ: Մովսէսի և իր ժամանակակից Հրէից ըմբռնումով հողամշակութիւնը մարդուն գլխաւոր և բնական զբաղումը պէտք էր կազմած ըլլալ և այդպէս էր արդէն: Ո՛չ միայն հողային պարապումները անհրաժեշտ էին մարդուն տալու իր ամէնօրեայ հացը, այլ և այդ սուրբ աշխատութեանց միջոցաւ էր որ միաժամանակ մարդկային մարմինը առողջ կը մնար և հոգին ալ բիւրեղակերպ: Հովուական կեանքը որ իր հակադրութիւններովը ստիպած էր երրայեցիները հաւաքական կեանք մը ապրիլ, նահապետական շրջանի ամբողջ ընթացքին կազմած էր միակ ազդակը աստուածաշտութեան, ինչպէս Քանանու երկրի՝ անանկ ալ Եգիպտոսի մէջ և ուր մէ՛կ հայեցակէտ միայն կը զիտուէր. պահել Արհամու ցեղը անարատ, զերծ ամէն տեսակ

խառնուրդէ զիրենք չըջապատող կռապաշտնե-
րէն, ինչ որ կը ծառայէր նոյնպէս պարփակելու
զիրենք ամէն օտարամուտ մոլութիւններէ: Պա-
ղեստինի նուաճումէն յետոյ իսրայէլացի ընտա-
նիքը, ազգի մը վերածուած, հողագործական
կեանքի կիրարկման շնորհիւ զերծ կացուցուած
էր բարքերու խաթարումէ և անբարոյութենէ,
ինչպէս նաեւ մտաւորական և բարոյական վատ-
թարացումէ, ինչ որ կրնար չառ զիւրութեամբ
ի յայտ գալ զբացի ազգերու հետ իրենց անմի-
ջական յարաբերութեամբը: Հողամշակութիւնը
իսրայէլացւոց մէջ զգալիօրէն մարեց թափառա-
կան կեանքի մը բոլոր ճաշակն ու փափաքը և
ո՞վ չի գիտեր թէ այդ թափառական կեանքի
վարժութիւնն է որ գրեթէ միշտ հեռեւանք ունե-
ցած է յափշտակութիւնը, կողոպուտը և գեռ
չառ մը վայրենաբարոյ բնութիւններ, ինչ որ
կ'ապացուցուի Պէտէվի կամ անապատաբնակ
ցեղերու անցեալ և ժամանակակից պատմու-
թեամբ: Ո՛չ միայն այսքան՝ այլև զիտելի է
որ հողագործութիւնը մեծապէս նպաստեց ընտա-
նիքներու աճումին՝ երբ ընտանիքին հայրը պէտք
ունէր բազմաթիւ բազուկներու իր դաշտային
աշխատանքներուն համար: Երկրագործութիւնն
էր նոյնպէս որ շրէից մէջ զարգացուց հայրե-
նասիրական զգացումը, Յակոբ Նահապետի ամէն
մէկ զաւակները կապելով իր ժառանգած հողին՝
որուն սեպհականատէրն էր այլեւս: Բայց հողա-
գործութիւնը շրէից մէջ բոլոր միջեւ հիմա
յիշուածներէն զեռ աւելին ըրաւ ու լաւագոյնը՝
այն կերպով որ որով երկրագործութիւնը յղաց-
ուեցաւ և կազմակերպուեցաւ, յաջողեցաւ
իսրայէլի ժողովրդեան մէջ հաստատելու կրօ-

նական գաղափարը՝ ինչ որ բոլոր միւս ար-
դիւնքներուն մէջ ամէնէն կարեւորն էր ու
հզօրագոյնը: Աւետեաց երկիրը Աստուծոյ տըր-
ուած նուէր մըն էր իր ժողովուրդին: Աստուած
հրամայած էր իսրայէլի զաւակներուն մշակել
այդ աստուածապարգեւ երկիրը: Տէրը այդ եր-
կիրը իր ժողովուրդին վստահած էր, բայց որ
պիտի չզաղրէր բնաւ աստուածային սեպհակա-
նութիւն մը դառնալէ: Տէրը Երրայեցիներուն
թողուց միայն վայելել երկրին ամբողջ պտուղն
ու արդիւնքը, և կամ աւելի բացայայտօրէն
խօսելով՝ Աստուած իր իսրայէլ ժողովուրդը իր
ադարակապաններն ու վարձակալները ըրած էր,
ինչպէս որ կը կարդանք նոյնութեամբ Ղեւ-
տացւոյ ԻԾ. 23. համարին մէջ հետեւեալ յատ-
կանչական խօսքերով. — «Այս երկիրը... իմն է.
դուք իմ ագարակապաններս եք»: Ասկէ կը հետե-
ւի որ իսրայէլացի հողագործը իր զաւախն
մէջ աշխատելով պիտի չմոռնար երբեք իր Տէր
Աստուածը, նոյնպէս ագարակապանը պիտի
չզաղրէր երբեք յիշելէ իր կալուածատէրը՝
որուն պարտաւոր էր վճարել իր վարձագինն
ու իր տուրքերը: Իսրայէլի ժողովուրդին հա-
մար ագարակավարձքը կը կայանար իր Տիրոջ
ընծայելուն մէջ իր ամէն տեսակ հունձքերուն
նախախայրիքը (prémices) և վճարելու իր տա-
սանորդը (dime):

Բայց բաւական չէր միայն կարծել թէ հո-
ղը Աստուծոյ կը պատկանէր. Յակօր նահապետի
որդիները պէտք էին յիշել նաև իրենց Տէր Աստ-
ուածը. որովհետեւ անոնք ո՛չ միայն գիտէին թէ
հողը Աստուծոյ կը պատկանէր, այլևս մանաւանդ
անոնք գիտակցութիւնը ունէին թէ իրենց բո-

լոր բերքը կը գտնուէր Աստուծոյ ձեռացը մէջ։ Մովսէս իր ժողովուրդին հոգւոյն մէջ խորապէս դրոշմած էր այն ճշմարտութիւնը՝ թէ իր արտե-
 րուն պաղարերութիւնը կախում ունէր օրէնքի հանդէպ իր հաւատարմութենէն։ Եթէ պահէր այդ օրէնքները, հողը իրեն պիտի չխնայէր եր-
 բեք իր բերքերը. վասն զի Աստուած պիտի բա-
 նար միշտ իր անձրեւներուն և իր ցօղին գանձե-
 րը ու հակառակ պարագային եթէ ան չյարգէր աստուածային այդ պատուէրները, պիտի դատա-
 պարտուէր ու պատժուէր ու անիծուէր իր դաշ-
 տերուն և իր շտեմարաններուն մէջ, պիտի մա-
 հանար իր եղներուն և իր մաքիներուն նախիր-
 ներուն մէջ. երկինքը իրեն համար պիտի դառնար անջրդի և հետեւաբար երաշտ՝ պղինձի պէս, և
 երկիրը պիտի դառնար կարծր և ամուլ՝ երկաթի
 պէս, ու իբր անձրեւ, պիտի թռննար միայն մո-
 խիր և փոշի եւ որդերն ու մարախները պիտի
 աւերէին ամէն ինչ որ իր արտերը պիտի արտադ-
 րէին։ — Եւ Տէրը քաթիֆներով փոփ պիտի լեցնէ...
 Բու անասուններուդ պտուղը ու ֆու երկրիդ
 պտուղը շագնելով այն երկրին վրայ, որն
 որ Տէրը ֆու հայրերուդ երդում ըրաւ իւզի տա-
 յու։ Տէրը իր քարոքեալ գանձը՝ այսիմիկ երկին-
 քը ֆու պիտի տայ, որ ֆու երկրիդ անձրեւը տակնովը
 տայ, ու ֆու ձեռքիդ ամեկ գործը օրհնէ... Բայց թէ որ
 ֆու Տէր Աստուծոյ խօսքին չհնազանդիս, ու չպա-
 հես ու չընես անոր քոյր պատուիմներն ու կա-
 ճանները... այն տակն այս ամեկ անեծքները ֆու վր-
 տադ գալով, ֆու պիտի հասնին։ Քաղաքի մէջ անիծ-
 եալ, ու դաշտի մէջ անիծեալ պիտի ըլլաս. ֆու կո-
 դովդ ու տաշտ անիծեալ պիտի ըլլայ... Տէրը ան-
 տէի տեղ հող ու փոշի պիտի տայ ֆու երկրիդ...
 (Բ. Օրինաց ԻԸ. 11 - 68)։ Ու աստուածային այս

խոստումներն ու սպառնալիքները իսրայէլացւոյ յիշողութեան մէջ միշտ անբաժան էին. — «Թե որ անոնց ֆզի դեմ մեղք գործելուն համար երկինքը գոցուի ու անձրեւ չգայ, ու անոնք աւ ցեղս ֆզի աղօթք ընեն, եւ ֆու անոռանդ փառք ցան, ու զանոնք Եդիպուդ համար իրենց մեղքերէն զառնան, այն ատեն դուն երկինքէն յսես, եւ ֆու ծառաներուդ ու ֆու ժողովուրդիդ իտայեղին մեղքը Եդես, որ անոնց սորվեցնես այն աղէկ ճամբան որուն մէջը պիտի ֆախն, եւ իւր ժողովուրդիդ ծառանգութիւն տուած երկրիդ վրայ անձրեւ ցաս (Բ. Թագաւորաց Բ. 35 - 36)»։ Եւ այսպէս հողի բերքին և իր անձնական շահուն հանդէպ իսրայէլի ժողովուրդին տաճած սէրը երկրագործութիւնը հանդիսացուցին իբր հոգորայն ազգականներէն մէկը՝ պահպանելու համար իրենց ճշմարիտ կրօնը։

Որովհետեւ բոլոր Երրայեցիք, առանց բացառութեան, մշակելի պատուական հողերու տէր էին, բոլորն ալ մեծ եռանդ և շահագրգռութիւն ցոյց կու տային լաւ բերքեր ունենալու համար։ Մովսէս գործնական միաքի տէր առաջնորդ և վարիչ, հաստատեց՝ հողային սքանչելի օրէնք մը՝ որով իւրաքանչիւր հրեայ ընտանիք իրեն համար բաւարար հող կ'ունենար և ամբողջ հողը բաժնուած էր արդարեւ հաւասար մասերու, բան մը՝ որ մինչեւ այսօր կարելի չէ եղած իրագործել նոյնիսկ ամէնէն քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ, և որմէ կը շարունակէ տառապիլ դեռ ժողովուրդի հասարակ դասակարգը, հակառակ մեծամասնութիւն կաղմելուն ամէն տեղ, Եւրոպայի, Եւրասիայի, Ամերիկայի, Ասիայի, Աւստրալիայի, Աֆրիկայի, Սոցիալիստական երկրներու մէջ։ Տարիներէ ի վեր Խորհրդային Ռուսիոյ սահմաններուն մէջ այս է տիրող իրաւակարգը, բայց բոլորովին տարբեր

պայմաններու մէջ: Մեր այժմու բնակավայրը կազմող Ուերիոյ մէջ, հիւսիսէն մինչև հարաւ, հողը սեպհականութիւնն է հարուստ կալուածատիրոջ, և այս հողերը արդիւնաւորողը աղքատ ու բոկոտն ֆէլլահն է միայն, յետին ծայր թշուառութեան մասնուած և զուրկ՝ կեանքի ամէնէն տարրական պահանջներէն: Որպէս զի հողի բաժանումը վերը յիշուած պայմաններով իրագործուի, Մովսէս կարգադրեց որ ժողովուրդը Աւետեաց երկիրը մտնելէ առաջ ընդհանուր մարդահամար մը տեղի ունենայ անմիջապէս: Մովսէս կոկիկ ու կլոր հաշուով վեց հարիւր հազար բաժնեկիցներու վրայ բաժնեց ամբողջ հողը: Կատարուած ճշգրիտ վիճակագրութեանց համաձայն, իւրաքանչիւր բաժնեկից շրեայ միջին հաշուով ստացաւ վեցէն տասը արտավար (hectare) հող: Դժուար է արդարեւ որոշապէս ճշդել թէ իւրաքանչիւր ցեղի, ինչպէս նաև տասներկու ցեղերու բոլոր անդամներուն, միջին հաշուով, որքա՞ն տարածութեամբ հող բաժնուեցաւ, տրուած ըլլալով որ իսրայէլացիներէն գրաւուած երկրին իրական սահմանները կարելի չէ եղած որոշել:

Մովսիսական օրէնսդրութեան մէկ ուրիշ կարեւոր կէտը, որ սահմանուած էր հողամշակութիւնը զարնել բոլոր երրայեցիներուն համար ազգային ամենամեծ զբաղումը և շրեաները կապել զիրենք ընուցանող հողին, սա՛ էր որ Աստուծոյ հրամանով շրեայի մը հողային կալուածը ուրիշի մը, այսինքն օտարականի մը չէր կրնար անցնիլ, ծախուելով կամ գրաւի զրուելով: — «Այս յորեկեան տարին մեզմէ ամէն մէկը իր սեպհուածին պիտի դառնայ» (Ղեւտացեոց Ին. 10): Մինչև 18րդ դար, իբրանանու բոլոր գիւղացի-

ները, ո՛չ մէկ օտարական կ'ընդունէին իրենց մէջ և պատառ՞մք հող ուրիշին ծախելու արտօնուած չէին. ամբողջ երկիրը, լեռնային մասերը մանաւանդ, հարուստ էր և ո՛չ ոք միաքէ կ'անցունէր պանդխտիլ օտար աշխարհ: Տնտեսական կամ հողային դժուարութիւններէ աւելի լիբանանի Մարոնիները քաղաքական պատճառներով պանդխտեցան Ամերիկա: Մինչև այսօր դեռ Անտիօքի հայ գիւղերը կը դժուարանան իրենց արտերն ու տուները օտարին ծախելու: Զիրենք պահողը իրենց հնաւանդ սովորութեանց մէջ, իրենց հայրենի տունն է. իսկ տունը պահողն ալ անոր քովը կամ քիչ մը հեռու գտնուող իր արտն է: Կրնար պատահիլ որ հարկեցուցիչ պարագաներու լառջեւ հրեայ կալուածատէր մը բռնադատուէր թողելու իր արտն ու այգին, հայթայթելու համար անհրաժեշտ պահասները. այս պարագային շրեան արտօնուած էր ծախելու իր հողը, պայմանաւ սակայն՝ որ այդ վաճառումը ժամանակաւոր ըլլար և Յոթիլեանի օսուդին մէջ արտը վերադառնար իր առաջին տիրոջ: Եւ արդէն կարելի՛ սահմաններու մէջ հողի վաճառումը սահմանափակելու և եթէ կարելի է ըսել արգիլելու համար օրէնսդիրը արգիլած էր տոկոս պահանջելը, որպէս զի հրեայ հողատիրոջ պարաքը չաճէր ու չզիղուէր. — «Գու սսակի վաշխով պիտի չսաս անոր, եւ քու կետափուրդ տու կոսիքով չսաս» (Ղեւտաւցւոց ին. 37): շրեան իւրաքանչիւր եօթը տարին, այսինքն շաբաթեան տարին, կը ջնջէր իր պարտքերը. — «Յատագգիէն պիտի պահանջես, քայց քու եղբորմէդ առնելիք պիտի բողոս» (Բ. Օրինաց ժե. 3): Աւելի վերջերը, իսրայէլի մարգարէները ծառացան հարուստ վաշխառուներու դէմ, որոնք «արտ արտի վրայ» կը

ղիղէին: Յայտնի է թէ Աստուած ի՛նչ խստութեամբ պատժեց Աքաաբն ու կինը Յեղաբէլը, որոնք ի վնաս Նաբոլղի բռնաբարել ուղեցին սեպհականատիրութեան օրէնքները (Գ. Թագաւորաց ԻԱ. 1—29): Հրէից արտերը բաժնող ու ճշդող սահմանները պարտ էին անքակ մնալ, այնպէս՝ ինչպէս որ նախապէս դրուած էին: — Ձրլլայ որ փոխես ինչ որ տեսցիք սահմանը՝ որ ինչ նախահայրերդ հաստատեցին (Բ. Օրինաց ԺԹ. 14):

Շնորհիւ Մովսիսական այս շատ բանաւոր օրէնսդրութեան, հողագործութիւնը այսպէս կազմեց իսրայէլացիներուն գրեթէ բոլորովին ինքնայատուկ զբաղումը, ու այս մինչեւ իրենց գերի տարուիլը Բաբելոն: Ու երբ վերադարձան գերութենէ, ան դարձեալ մնաց իրենց գլխաւոր ու սիրելի զբաղումը, թէեւ Հրեաներէն շատեր այդ շրջանէն առդին նուիրուեցան վաճառականութեան և ճարտարարուեստի:

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԲԵՐՔԵՐ

Պաղեստինի մէջ մշակուած հացահատիկի գլխաւոր տեսակներն էին՝ ցորենն և գարի, որոնց վրայ աւելցուենել պէտք էր նաեւ կորեակը (millet):

Երկիր մը որ ցորենով, գարիով... լեցուն և (Բ. Օրինաց Ը. 8): Ու երբ Դաւիթ Մանայիմ եկաւ... ցորեն, գարի, 'աշիւր... քերին որ ուտեն (Բ. Թագաւորաց Ժ. 28): Ու դուն ֆեզի ցորեն, գարի... կորեակ... առ եւ զանոնք ամանի մը մէջ դիր, ու անոնցմէ ֆեզի հաց շինե (Եղեկիէլ Դ. 9): Վարսակն ու հաճարը երբեք յիշատակուած չեն Ս. Գրոց մէջ, ու մինչեւ այսօր ալ անոնք հազիւ թէ ճանչցուած են Սուրբիոյ մէջ: Ամէնէն արգասաբեր հողերը մէկի տեղ վաթսուն, ու նոյնիսկ հարիւր կրնային տալ, բայց ասոնց միջինը կը թուէր եղած ըլլալ մէկի տեղ երեսուն:

Եւ Իսահակ այն երկրին (Գերաշա) մէջ ցանեց, ու ան ցարին հատիւտապատիկ արդիւնք փաղեց (Յննդոց ԻԶ. 12):

...Եւ ուրիշները ինկան աղեկ հողի մէջ, ու պտուղ կու օային՝ որը (մեկուն ցեղը) հատիւր, որը վաթսուն, եւ որը երեսուն (Մատթէոս ԺԳ. 8): Իբր կանաչեղէն չրեայք Ս. Երկրի մէջ կը հաւաքէին ոսպ և բակլայ (Բ. Թագ. ԻԳ. 11 և 28): Իբր անուշահոտ բոյսեր, ծանօթ էին սեւենին (nigelle) և չամանը (cumin). Իբր բանջարային բոյս, կը մշակէին վարունկն ու դդուժը: Սոխը, պրասը,

սխտորը, սեխը երբեք յիշատակուած չեն իրր
 Քանանու երկրի բերքեր, բայց ամէն կասկածէ
 վեր է որ ասոնք մշակուած չըլլան, թէեւ Ս.
 Գրոց մէջ ունէ առթիւ յիշատակուած չենք
 տեսներ ասոնք: Վուշը կը կազմէր մշակման
 շատ կարեւոր նիւթ մը.— «Իսկ ինքը ջանիքը հա-
 նելով, զանոնք պահեր երբ քանի եղեգնեալն մեջը»
 (Յեսուայ Բ. 6): Վուշը Հրեայք կը գործածէին
 կտաւ հիւսելու համար.— Բուրդ ու քան կը
 փնտռէ (Առակաց ԼԱ. 13): Բամպակենին մինչեւ
 այսօր ալ բոլորովին հազուագիւտ բոյս մը չէ
 Պաղեստինի և Սուրիոյ մէջ, բայց յայտնի չէ թէ
 ո՛ր թուականէն ասդին անոր մշակութիւնը
 ընդհանրացաւ: Որթատունկը Պաղեստինի գլխա-
 ւոր հարստութիւններէն մէկը կը կազմէր. զայն
 կը մշակէին ամենամեծ խնամքով (Մատթ. ԻԱ.
 33): Նոյնքան ուշադրութեամբ կը խնամուէր
 նոյնպէս ձիթենին՝ որ երկրին մեծագոյն ար-
 տադրութիւններէն մէկն էր և կը պարգեւէր
 առատ ձիթաիւղ: Մինչեւ այսօր դեռ բովան-
 դակ Պաղեստինը ծածկուած կը տեսնենք ընտիր
 ձիթենիի բազմաթիւ պարտէզներով (Բ. Օրինաց
 Ը. 8: Գ. Թագաւորաց Ե. 11): Թղենին՝ որթա-
 տունկէն և ձիթենիէն յետոյ, կը կազմէր Պաղես-
 տինի գլխաւոր բերքը, մինչեւ այսօր այս բերքը
 երկրին աչքի զարնող բնական հարստութիւն-
 ներէն մէկը կը կազմէ և թղենիի ընդարձակ
 տարածութեամբ պարտէզներ կը տեսնուին երկ-
 րին ամէն սահմաններու մէջ: (Բ. Օրինաց Ը. 8:
 Գ. Թագ. Գ. 25. Զաքարիա. Գ. 10: Դուեկա ժԳ.
 6—9): Պաղեստինի նպաստաւոր վայրերուն մէջ
 կը մշակուէր նոյնքան յաջողութեամբ նոնենին
 (Բ. Օրինաց Ը. 8) և արդարեւ նուոր տաք եր-
 կիրներու յատուկ ամէնէն շատ փնտռուած

պտուղներէն մէկն էր: Ժանտաթղենին (sycomore) երկրին աղքատ բնակչութեան համար կը կազմէր աժանագին և առատ բերք մը՝ որով կը սնանէին շրեայք, ու կը սնանին դեռ մինչեւ այսօր: Այն տարին որ թուղը առատ կ'ըլլար երկրին ամէն կողմը, առատ էր նոյնպէս ժանտաթղենին:— Եւ Ամովս պատասխան տուաւ ու Ամասեային ըսաւ. ես ոչ մարգարէ եմ՝ ոչ ալ մարգարէի որդի. հապա ես արշառնեցու հովիւ ու մորթող ֆաղդի եմ (Ամովսայ Է. 14): Արմաւենին յայտնի է որ Արեւելքի և Հարաւի ամէնէն հարուստ և յարգուած ծառերէն մէկն էր, բայց որ Ս. Երկրի կարգ մը մասերուն մէջ միայն կու տար իր պտուղը (Յուդա Դ. 5: Բ. Օրինաց 17. 3): Պաղեստինի մէջ, որոշ շրջաններու տակ կ'աճէր նոյնպէս նշենին. բալասենին (baumier) համբաւաւոր էր Պաղեստինի մէջ ու կը փնտրուէր նաեւ այլուր (Եզեկիէլ ԻԷ. 17): Նարինջը որ երկար ժամանակներէ ի վեր Պաղեստինի և գլխաւորաբար Եմֆայի ամենամեծ հարստութիւնն ու հպարտութիւնը կը կազմէր, հնութեան մէջ անծանօթ էր սակայն երկրին ամբողջ տարածութեան վրայ:

Որքան որ այսպէս հողի այլատեսակ բերքեր կը հարստացնէին Պաղեստինը, այսուհանդերձ շրեայք անփոյթ չէին երբեք կաթընտու կենդանիներու բուծումին և անասնապահութիւնը հնուց ի վեր երրայական ժողովուրդին ամէնէն սիրելի և նոյնիսկ պաշտելի զբաղումն էր: շրեայ երկրագործին համար այս թանկագին աղբիւրը կը ծառայէր թէ՛ իր սնունդին և թէ՛ իր հագուստ կապուստին: Ինչպէս Արեւելքի շատ մը երկիրներու մէջ դեռ մինչեւ օրս մարդիկ և ընդհանրապէս գիւղա-

ցիններ շատ քիչ քանակութեամբ միս կ'սպառեն, հին շրեաններն ալ և ինչո՞ւ չ'ըսել նաև նորերն ալ, ընդհանրապէս մսակեր չեն և դիտուած է որ միտէն աւելի կաթն ու կարագն է որ մեծ քանակութեամբ կ'սպառեն, ինչ որ աւելի առողջապահական է անշուշտ: Պաղեստինի ոչխարը աղնիւ տեսակի էր, աղնիւ բուրդով, և հրեայ կանայք մեծ ճարտարութեամբ այդ ընտիր բուրդէն կը պատրաստէին գեղեցիկ կտաւներ՝ որոնք ժողովրդեան հանդերձանքին մեծապէս կը նպաստէին (Առակաց ԼԱ. 13, 19): Դաշտային աշխատանքի մէջ հրեայ երկրագործին ժուժկալ և հաւատարիմ օժանդակներն էին եղն ու էշը: Թէ՛ նահապետներու շրջանին, թէ Մարգարէներու և աւելի ուշ ժամանակներու մէջ, Պաղեստինի հողային ամէն տեսակի բերք և արտադրութիւն, ըլլա՛յ բուսային, ըլլայ կենդանային, ո՛չ միայն լիովին կը բաւէր երկրի բարեկեցիկ և ճաշակի տէր ու լաւ հագուող եւ ուտող ու լաւ ապրող ժողովուրդին համար, այլեւ կ'աւելնար մեծ քանակութեամբ՝ մասնաւորապէս ցորենը, ձիթապտուղը, խաղողն ու ոչխարի գեղմը, և շրեայք օգտուելով երկրի աւելորդ բերքէն՝ զանոնք կը փոխանակէին գնելով իրենց անհրաժեշտ առարկաները և օրտերնուն ուզած պերճանքի նիւթերը: Այս փոխանակութիւնը կը կատարուէր իրենց ազգակիցներուն միջեւ և ընդհանրապէս երկրին մէջէն անցնող կարաւաններուն հետ. բայց այս գետնի վրայ շրէից կատարած փոխանակման առեւտուրը առհասարակ իրենց հիւսիսի դրացին եղող ֆիւնիկեցիներուն հետ էր որ կը կատարուէր: — «Յուդա ու իսրայէլի երկիրը ինչ վաճառականներն էին. անոնք լեզի հետ

ԼՄԵՆԻՔԻ ցորենի, խմորեղենի, մեղրի, եղի, ու բա-
 շասանի սոռնուր կ'ընէին: Ձեռագործներուդ շա-
 տօքենէն ամէն տեսակ ապրանք շատ ըլլալուն համար՝
 Դամասկոս քու վաճառականդ եր Բեդրոնի գինիով եւ
 ձերմակ բուրդով: Վեդան ու Զաւան քու վաճառա-
 նոցներդ մանած կը բերէին, քու վաճառներուդ մե-
 ջը բանուած երկաթ, կասեա ու խունկեղեզն կար
 (Եղեղիէլ Իէ. 17—19: Առակաց ԼԱ. 22—24):

2.

ՄՇԱԿՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿԸ

Իսրայէլացիք ընդհանրապէս ճանչցուած են հինէն ի վեր իբր հողամշակութեան, գիւղատնտեսութեան և անասնապահութեան յարմարութիւն ունեցող ընտիր ժողովուրդ մը: Անոնք ամենամեծ ուշադրութեամբ իրենց հողերը կը մշակէին, խոր գիտակցութեամբ՝ որ ռքան իրենց կողմէ աւելի խնամք եւ ուշադրութիւն ընծայուէր արտին, այնքան աւելի արդիւնք իրեն կը վերադարձնէր արտը: Եւ Հբէից մէջ այս ըմբռնումը մնաց տեւական և անքակտելի, այնպէս որ մինչև այսօր դեռ ամբողջ Պաղեստին ճանչցուած է իբր առաջնակարգ երկրագործական և գիւղատնտեսական երկիր: Պէտք է խոստովանիլ միւս կողմէ որ Պաղեստինի հողն ալ ինքնին յարմար է երկրագործութեան և արգասաբեր, ինչպէս մինչեւ այսօր, ի բաց առեալ այն հողամասերը միայն, որոնց արդիւնքը աննպաստ է կա՛մ ժողովուրդին անհոգութեամբը և կամ հողին ընականէն ժլատութեամբը:

Հրեայք հողը կը հերկէին մարկեղով (houe) ու եթէ հողը ու հողին գիրքը հարթ ու նպաստաւոր ըլլար կամ թիթեւօրէն դառիթափ, եղն ու էշն էին որ առ հասարակ կը գործածուէին, ինչպէս Պաղեստինի, անանկ ալ Եգիպտոսի մէջ, դաշտային աշխատանքներու վրայ (Բ. Թրինաց ԻԲ. 10): Մարկեղով կամ արօրով ցանել ուղղուած հողը կը

պատրաստէին: Զոյգ մը եղով մէկ օրուան մէջ հերկուած հողի տարածութիւնը կը կոչուէր սեւեռ: Կը պատահէր որ քանի մը լուծ եղ միևնոյն արտին վրայ կ'աշխատցուէր: Յաքանը կը լրացնէր արօրին դերը, հողակոյտերը կը փշրէր և հողը կը հարթէր, իր մէջ ընդունելու համար ցանուած սերմնացուն: Յանելու եղանակն ալ կը տարբերէր համաձայն սերմնացուն: Օրէնքը կ'արգիլէր միևնոյն հողին մէջ երկու այլ տեսակ սերմ ցանել (Ղեւտապետց ԺԹ. 19): Կարգ մը սերմնացուներ, հողին մէջ ցանելէ առաջ ջուրին մէջ կը թրջէին, ինչպէս կ'ընեն մինչև այսօր: Հրեայ երկրագործը պէտք չէր որ անխնամ թողուր իր արան ու այգին: Առակաց մէջ (ԻԴ. 30—31) շատ գեղեցիկ ակնարկութիւն մը կայ այս մասին.— «Ծոյլ մարդուն արջին փոխն ու պակասամիտ մարդուն այգիին փոխն անցայ. և ահա ամենուն մէջ փուշեր թուսեր կ'ին, ու անոնց ետեւը եղինճներ ծածկեր կ'ին»: Եսայի Մարգարէ (Ե. 2) իր ժողովուրդին կը սորվեցնէր այգիներուն քարերը հանել: Երեմեայ կը խօսի արօրադրումի մասին, որպէս զի հողերը անհերկ չմնան:

Հողին բնական արգասաբերութիւնը աւելցունելու համար, զայն կը մեղմացնէին կենդանական աղբով. կը գործածէին նաև բուսական աղբը, զոր ձեռք կը բերէին յարդն ու այլ հունձքի մնացորդները տեղւոյն վրայ այրելով: Շարաթական տարին կը ծառայէր տարի մը ազատ թողելու կորդ ու խոպան հողերը, որով հողը կը հանգչէր և անդադրում արտադրելով չէր տկարանար: Հողին տրուած այս հանգիստը անհրաժեշտ էր. ա'յն շրջանին մանաւանդ՝ երբ Հրեայք տակաւին ծանօթ չէին քիմիական միջոցներով հողը պարարտացնելու, հողը վերադար-

Որովհետեւ Պաղեստինի մեծագոյն մասը լեռնոտ էր, բլուրներու և զառիթափերու կողին վրայ պատեր կը շինէին, կաղմելով գեղեցիկ դարատափներ (terrasse), դիւրացնելու համար մշակութիւնը և ամրացնելու նպատակաւ բուսաբեր հողը, որպէս զի հողը չփլչէր անձրեւի տակ: Այս դարատափները խնամով կը բուռնէին և այս դրութեան շնորհիւ էր որ շատ մը գետիններ, ընդհանրապէս ամուլ չըջաններու մէջ, վերածուած էին բարեբեր հողերու: Մինչեւ հիմա տակաւին երկրին սա կամ նա կողմերը կը տեսնուին ասոնց հետքերը: Դաշտային մասերուն մէջ հողը կ'ոռոգէին փոքր ջրանցքներու շնորհիւ, եթէ կարելի ըլլար ջուրը հոն փոխադրել: Այսպէս կիրարկուած ջրարաշխական դրութիւնը կը բացատրուի Առակաց (ԻԱ. 1) մէջ կարգացուած ակնարկութեամբ. — «Թագաւորին սիրտը ջուրի վսակներու պէս ե Տերոջը ձեռքին մէջ, զանիկա ո՛ր կողմը ուզէ կը դարձնէ»:

Երկրի ամէն տեսակ արգիւնքները պաշտպանելու համար եղջերուներու, այծեամներու և էշայծեամներու յարձակմանց դէմ, յաճախ արտերը կը շրջապատէին մացառներով (Եսայի Ե. 2—5: Մատթէոս ԻԱ. 33: Սաղմոս ձԺԲ. 41: Եղեկիէլ ԼԸ. 20 եւն.) և հոն կը բարձրացնէին, մասնաւորաբար այգիներու մէջ, պահակի յատուկ աշտարակներ, ուր դրուած էին այգիին հսկող պահապաններ, սովորութիւն մը՝ որ մինչեւ այսօր դեռ կը կիրարկուի Բեթղեհէմի շրջակայ այգիներու մէջ: Այս աշտարակները զանազան առիթներով յիշուած կը գտնենք, ինչպէս ըսինք, Ս. Գրոց պատմութեան մէջ: Դառիթ մարգարէի ժամանակ, Յովնաթան դրուած էր իբր պահակ թագաւորին գանձերուն վրայ,

որոնք հաւաքուած կ'ըլլային դաշտերուն մէջ
 և պահուած՝ աշտարակներու մէջ.— «Ու քաղա-
 շորին զանգեռուն վրայ Ադիկիլի որդի Ազամօք քր.
 եւ դաշտն ու ֆադաֆներն եւ գեղերն ու աշտարակնե-
 րն եղող շեմատաններուն վրայ Ոգիայի որդի Յով-
 նաթան քր» (Ա. Մնացորդաց ԻԷ. 25): Դաշտերու
 մէջ բարձրացած այս աշտարակներու մէջ պա-
 հակներ կը դրուէին հսկելու համար հողային
 բերքերուն: Ազօթի շրջականներուն մէջ գոյու-
 թիւն ունէին նման աշտարակներ (Ա. Մակա-
 ռայեցւոց ԻԶ. 10): Կային նոյնպէս ոչխարի յա-
 տուէ աշտարակներ՝ ուր հօտ և նախիր ի հար-
 կին կը պատսպարուէին (Միքիա Դ. 8): Վերջա-
 պէս նման աշտարակներ բարձրացած էին նաեւ
 կարեւոր և բնդարձակ այգիներու մէջ և որոնք
 կը ծառայէին իբր ապաստան բոլոր այն պա-
 հակներուն՝ որոնց պաշտօնն էր պաշտպանել
 խաղողի բերքը, թէ՛ դուրսէն եկող յափշտակիչ-
 ներու դէմ և թէ մասնաւորապէս վայրի կեն-
 դանիներու դէմ.— «Զանիկա ցանկով պատեց, ֆառե-
 րն հանեց մեղիս, եւ ղնօր որքեւր սնկեց, ու անոր
 մեղսեղը աշտարակ շինեց եւ հոն հնձան մըն ալ փո-
 րեց ու կը սպասուէ որ խաղող ցար» (Եսայիայ Ե. 2)
 ու դարձեալ.— «Մեկ քանուսէր մարդ մը կար՝
 որ այգի մը սնկեց ու ցանգով պատեց զանիկա, եւ
 անոր մէջը հնձան փորեց, ու աշտարակ շինեց, եւ
 զանիկա մշակներու յանձնեց ու ինքն օտար երկիր
 մը գնաց» (Մատթէոս ԻԱ. 23). և դարձեալ.—
 «Մարդ մը այգի մը սնկեց, ու անոր բոլորսիքը
 ցանգ ֆառեց, եւ ստրահնձան փորեց, ու աշ-
 տարակ շինեց եւ զանիկա մշակներու յանձնեց, ու
 ինքն օտար երկիր մը գնաց» (Մարկոս ԺԲ. 1):
 Պաղեստինի մէջ, կը գրէ Միկտալ-Էմէր, հողա-
 տէրը իր այգիին մէջ աշտարակ մը կը շինէր

չոր քարերէ, առանց չաղախի, կոնաձեւ բունի մը կերպարանքով, որ կ'աւարտէր հարթ տանիքով մը՝ որուն վրայ գիշեր ցերեկ կը բնակէին ծառաները կամ երբեմն այգեպանին ընտանիքը՝ մինչեւ այգեկուծքի կամ այլ պտուղներու վերջը։ Այդ տանիքին վրայէն պահակները կը հսկէին ձիթենիի և թզենիի ծառերուն, այգիին, և որպէսզի անոր բնակիչները պաշտպանուէին արեւէն կամ հովէն, տանիքը կը ծածկէին կանանչ ճիւղերով։ Այս ամենահին դրութիւնը մինչեւ հիմա տակաւին, մասնաւորապէս Արևելքի մէջ և ընդհանրապէս աշխարհի ամէն կողմը կը տեսնուի ու անոնք շատ հասարակ են մեր ապրած Սուրիոյ մէջ, ա'յն տարբերութեամբ՝ որ աշտարակ չկայ և այդ պակասը կը լրացնեն երբեմն պտղատու մեծ ծառերը՝ որոնց վրայ հաստատուած կ'ըլլան վերը ակնարկուած դաշարազարդ տանիքները։ Հին քարաշէն աշտարակներուն դուրսի կողմը սանդուխ մը դրուած էր։ Վարի մասը փայտեղէն և շարժական, իսկ վերի մասը քարահիւս և անշարժ։ Այս աշտարակներու ներքին կողմը կը ծառայէր շատ անգամ իբրեւ այգիի բերքերը ծախելու խանութ։ Այն դաշտերուն մէջ որոնք հարթ գետին մը ներկայացնելէ աւելի զառիթափ մը կամ բլուրներ կը ներկայացնէին, փոխանակ քարաշէն աշտարակներու, բարձունքի մը վրայ կը հաստատէին պարզ ապաստան մը, նման այն խրճիթներուն՝ զորս հողագործները կը շինէին իրենց դաշտերու վարունին ու սեխերը պահելու համար։ Հունձքի կամ այգեկուծքի եղանակը լրանալուն, ամէն տեղ վար կ'առնէին խրճիթաձեւ այս պահակատունները, յաջորդ տարի նորը շինելու համար։

Երբ ցանկապատ կամ հասարակ պատ գոյութիւնն չունենար, պարտէզին կամ այգիին ամբողջութիւնը՝ ուր ցորեն կամ գարի ցանուած էր, կը շրջապատէին վիգահունտ (*vesce*, պուրչագ) կոչուած տեսակ մը տունկով, ինչպէս որ Եսայի կը պատմէ (Իլ. 25), պաշտպանելու համար այսպէս անցորդներու աւերու յափշտակութեանց դէմ արտի գլխաւոր բերքը.— «Անոր (երկրին) երեսը շօկելէն ետք՝ միթէ արշնդեղը ու չամաւը չի՞ ցաներ, եւ ցորենը կարգով ու գարին որոշուած տեղը եւ համարը իր սահմանին մէջ չի՞ դնէ»։ Այս բոլոր նախազգուշութիւններուն դէմ սակայն կար օրէնքը որ թոյլատու էր այդ ցանկապատին քովէն անցնող անօթի ու աղքատ բոլոր անցորդներուն՝ որոնք արտօնուած էին ձեռքովն ինչ քանի մը հասկ կորդել ու ուտել.— «Երբոր տուրացիիդ այգին կը մտնես, ուզածիդ չափ խաղող ուտես ու կշտանաս, բայց ամանիդ չդնես։ Երբոր տուրացիիդ հունձին մէջը կը մտնես ձեռքովդ հասկերը փրցնես՝ բայց դրացիիդ հունձին մանգաղ չզարնես (Բ. Օրինաց ԻԳ. 25)։ Եւ դարձեալ.— «Ան ասեմը Յիսուս շաքաթ օրը զհաց արտերուն մէջէն, եւ իր աշակերտները անօթեցան, ու սկսան ցորենի հասկեր փրցնել եւ ուտել» (Մատթէոս ԻԲ. 1)։

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՈՒՀԱՍՆԵՐԸ

Հրեայ երկրագործներու համար ամէնէն յաճախակի և ամէնէն ահարկու պատուհասներն էին երաշտութիւնն ու մարախը: Եւ արդարեւ երաշտութիւնը տաք երկիրներու մէջ մահացու կը դառնար բերքերուն, հոլը ա՛յնքան միայն արտադրելով՝ որքան կը թոյլատրէր իր մէջ պահած բնական խոնաւութիւնը: Ճիշդ է որ գրեթէ բոլանդակ Պաղեստին երկինքէ զատ ոռոգման ունէ այլ միջոց չունէր: Երբ անձրեւ չտեղար, կարելի չէր յոյս դնել ունէ բերքի վրայ և ահա չէր ուշանար մահացու սովը: Դժբախտաբար Ս. Գրոց մէջ չեն պակսիր սովի նման զէպքեր ու սրբադան մատեանները կը յիշեն բաղմաթիւ օրինակներ՝ նահապետներու շրջանէն սկսեալ: — «... Ու ան երկրին մէջ սով եղաւ, եւ Արամ Եգիպտոս եկաւ հոն պանդխտանալու համար. ինչու որ ան երկրին մէջ սով սաստիկ էր»: Ու դարձեալ — «Ու երկրին մէջ սով եղաւ, առջի սովէն զոս՝ որ Արահամին օրերը եղեր էր, եւ Իսահակ Պետրա գնաց Փղօսացոց Արիմնիք քաղաւորին» — «Եւ Իսրայէլին որդիները հոն զացողներուն հետ պաշար ծախու առնելու եկան. Բանգի Բանանու երկրին մէջ սով կար: — «Եւ սովը սասկացաւ երկրին մէջ: Ու եղաւ որ երբ Եգիպտոսէն քերած պաշարնին կերան հացուցին, հայրերնին ըսաւ անոնց. գացե՛ք ևորեն մեզի ֆիլ մը ուտելիք ծախու առե՛ք (Ծննդ. ԺԲ. 10: ԻԶ. 1: ԽԲ. 5: ԽԳ. 1, Էւայն): Անձրեւի պակասը բնական էր որ առաւել կամ

նուազ չափով վնասակար ըլլար բերքերուն ու
ըստ այնմ ալ եթէ անձրեւը իր եղանակին չտե-
ղար, նոյնքան աւերիչ կ'ըլլար: Նմանապէս
մարախները ահարկու թշնամի մըն էին բերքե-
րուն. ու երբ պատահէր որ անոնք բանակ մը
կազմէին, արտ մը, այգի մը, ու երբեմն ամ-
բողջ գաւառ մը հիմէն կը փճանային: — «Թե
որ երկրի վրայ սով կամ ժանձախտ, կամ խորշակահա-
տութիւն, կամ տաճեաց դաշուկ, կամ մարախ կամ
բրբոր ըլլայ»: — «Խառնիճիճն թողածը մարախը կե-
տաւ ու մարախիճն թողածը ջորեակը կետաւ, ու
ջորեակիճն թողածը գրուիճը կետաւ»: — «... վասնզի
իմ երկրիս վրայ գորաւոր ու անքիւ ազգ մը ելաւ,
անոր ակռաները առիւծի ակռաներ են, ու անկա
մասակ առիւծի ակռաներ ունի, անկա իմ որս
աւրեց, եւ իմ քղեմիս կոտորեց, զանկա բոլորովի
մեղակացուց ու վարձեց, անոր ուռերը ճերմկցան...»
(Յովելեայ Ա. 6—7):

Աւերիչ այս երկու պատուհասներուն վրայ,
երաշտութիւն ու մարախ, պէտք է աւելցունել
նաեւ երրորդ մը, որ նուազ ծանր և նուազ
պատահական էր, բայց որ սակայն շատ վնաս
կը հասցունէր հողամշակութեան. ասիկա արե-
ւելեան այրող քամին էր, *ventus urens*,
որ երբայեցերէն լեզուով *qâdim* կը կոչուէր, և
որ եգիպտոսի մէջ ծանօթ էր խաֆսին անունով:
Երբ այս հովը կատաղի կերպով և քիչ երկար
ատեն կը փչէր, կը չորցունէր ցորենի և գարիի
հասկերը և կ'արգիլէր պտուղ տալէ, տեսակ մը
այրուցք առաջ բերելով, և որ վուրկաթայի մէջ
ծանօթ էր *uredo* անունով — «... եւ ահա անոնց
եռեւեմն եօրը չոր, և իհար ու խորշակահար հասկեր
կը բուսնեին (Ծննդոց ԽԱ. 23):

Բնական այս բոլոր աղէտներուն դէմ մար-

դուն ուժը անբաւարար էր: Մովսիսական օրինաց մէջ կը տեսնենք որ Աստուած այս պատուհասները կիրարկեց, հրաշքի ձեւով, ինչպէս տեսանք, իր ժողովուրդը պահելու համար հնազանդութեան մէջ: Աստուած խստասիրտները կը պատժէր սովով երբ կը տեսնէր որ իրեն օրէնքները կը բռնաբարուէին ու չէին յարգուեր: Ընդհակառակը Եհովան կը վարձատրէր զանոնք առատ հունձքով՝ երբ իր պատուէրները կատարելապէս կը գործադրուէին և Մովսիսական կրօնը հաւատարմօրէն կը պաշտուէր:

«Եւ Տէրը փռ սեռմանած երկրիդ հունցերուն վրայ անձրեւ:»

Ու երկրին աղիւնքին հաց պիտի տայ:

Եւ առաս ու պարտս պիտի ըլլայ:

Այն օրը փռ խաշինդ ընդարձակ տոսի մէջ պիտի ճաշակեն...» (Եսայիայ Լ. 23):

«Ուստի անձրեւները խափանեցան,

Ու վերջի անձրեւը չեղաւ...»

«... եւ իրենց սրտին մէջ չըսին,

Մեր Տէր Աստուծակ վախճանք,

Այն որ անձրեւը, առջի ու վերջի անձրեւը, իր ասեղին կոչ տայ...»:

«...երկրին վրայ անձրեւ չըլլալուն պատճառովը Գեսինը ճաքելուն համար՝

Երկրագործները ամչցան եւ գլուխնին ծածկեցին (Երեմիայ Գ. 3: Ե. 24: ԻԴ. 4):

«Վասն զի մեծ է փռ ողորմութիւնդ մինչեւ երկինքը» (Սաղմոս):

Վասն զի դուն մեծ ու հրաշքներ գործող ես, Աստուած միակ դուն ես...» (Սաղմոս):

«Ետքի անձրեւին ժամանակը Տէրոջմէն անձրեւ խնդրեցիք:

Տէրը փայլակներ պիտի ընէ»:

(Զաքարիա Ժ. 1):

Ը.

ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՑ ՄԷՉ

Հողագործութիւնը Երրայեցւոց կեանքին մէջ այսպէս մեծ ու կարեւոր տեղ մը գրաւած, բնական էր որ Ս. Գրոց մէջ ևս ան ունեցած ըլլար իր արժանի տեղը: Հողատնտեսութեան յատուկ բոլոր այն ծանօթութիւնները զորս տեսանք, երկու կերպով մեզի հասած էին Ս. Գրքէն. ըլլա՛յ ուղղակի կերպով, իբր պատմական տեղեկութիւններ, ըլլայ անուղղակի կերպով՝ ահնարկութեամբ և կամ բաղդատութեամբ: Սրբազան մատենագիրները հողագործութեան շուրջ երբեք խօսած չեն, իբր առհաս կամ ճարտարուեստ, բայց իրենց գրութիւնները լեցուն են այս նիւթին վրայ ծանօթութիւններով: Անոնք որ այս սրբազան պատմութիւնները խմբագրեցին, մեզի այս ծանօթութիւնները աւանդեցին իբր դէպք կամ իբր առակ: Գրագէտ վարդապետներն ու մարգարէները այս պատմութեան հանեցին, անսպառ աղբիւրի մը նման, ահագին թիւով պատկերներ և փոխաբերութիւններ (Յովսեայ Ժ. 11—13): Որթատուկի մշակումը Եսայի մարգարէի ընծայեց իր ամէնէն գեղեցկատիպ այլաբանութիւններէն մէկուն նիւթը (Եսայի Ե. 1—7: Երեմեայ Բ. 21: Եղեկիէլ Ժ. 6 եւն.): Մեր Տէրը Յիսուս Քրիստոս իր խօսած առակներուն մեծագոյն մասը փոխ առաւ հողային աշխատութիւններէն (Մատթէոս ԺԳ. 3—41: Ղուկաս Ը. 5—15): Պօղոս առաքեալ բացատրելով հոգի ծոցին մէջ ցանուած սերմին աճելուն զարմանալի խորհուրդը, սորվեցուց

կորնթացիներուն մարմնոյ յարութեան վարդապետութիւնը (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 36—37)։ Նոյն առաքեալը ուղեւորվ բաղդատել վայրի ձիթենիին ի բնէ ազնիւ ձիթենիին հետ, բացատրեց շոթմայեցիներուն թէ մենք Աստուծոյ կողմէ մշակուած արտ մըն ենք, իր առաքեալներուն ու պաշտօնեաներուն ձեռամբ, ու Տէրը կը տնկէ ու կ'ոռոգէ հաւատքը մեր հոգիներուն մէջ, և դարձեալ մեր Տէրն է որ հոն կ'աճեցնէ և պտղաբերել կու տայ։ Շոթ յիշել պէտք էր կարեւոր գլուխները Սաղմոսաց, Առակաց, Սիրաքայ և Մարգարէութեանց գիրքեր, ցոյց տալու համար բոլոր այն գլխաւոր պատկերները, զորս իրենց հայթայթեցին երկրագործական կեանքը, աշխատանքն ու արտադրութիւնները։ Կը բաւէ միայն յիշել այն նկարը՝ զոր Սիրաք մեր առջև կը պատկերէ իբր իմաստութեան օրինակ, բաղդատելով մարդկային իմաստութիւնը ծառի մը՝ որ կ'արձակէ խոր արմատներ (ԻԴ. 17—23), իմաստութիւն՝ որ գեղեցիկ է ամենագեղ ծառերուն նման, անուշահոտ՝ ամէնէն հոտաւէտ խունկերուն նման, ու պտղաբեր՝ ամէնէն պարարտ որթատունկին նման (Սիրաք ԻԴ. 17—23)։ Նովուական կեանքն ալ, անբաժան բուն հողագործական կեանքէն, սրբազան մատենագիրներուն նուազ նիւթ հայթայթած է (Սաղմոս ԻԲ. 1—4։ Ծղեկիէլ ԼԴ. եւն.)։

Ե Ր Ա Խ Ա Յ Ր Ի Ք

ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ.— Հին Ուստի պատմութեան մէջ երախայրիք (prémices) ունի իր մասնաւոր նշանակութիւնը: Ինչպէս որ ամէն արու նորածին կը նուիրուէր Աստուծոյ, այնպէս ալ կենդանեաց անդրանիկ արուները կ'ընծայուէին Տիրոջ: Պարագան նոյնն էր նաեւ հողէն արտադրուած ամէն նախապտուղի համար: Պտուղներու նախախայրիքը երկու տեսակ էր հնութեան մէջ. այսպէս կար երախայրիք բնական պտուղներու, կար նաեւ երախայրիք պատրաստուած պտուղներու: Ս. Դրոց մէջ շատ յստակօրէն բացատրուած ու սահմանադրուած է բնական պտուղներու երախայրիքը:— «Բու երկրիդ առջի երախայրիները քու Տէր Աստուծոյդ տունը տանիս» (Ելից ԻԳ. 19 և ԼԻ. 26 և դարձեալ՝ Երկրորդ Օրինաց ԻԶ. 10):

Աստուածաշունչի Օրինաց մատենանին մէջ գրուած է թէ ինչպէս իսրայէլացիք պիտի ընծայեն իրենց երախայրիքը: Աւետեաց երկրին մէջ բնակող ամէն Հրեայ պիտի առնէ ամէն պտուղի երախայրիքը. զանոնք պիտի դնէ կողովի մը մէջ և պիտի երթայ Տիրոջ կողմէ նշանակուած վայրը և պիտի ներկայանայ քահանային, որուն պիտի ըսէ.— «Ես այսօր քու Տէր Աստուծոյդ առջև կը խոստովանիմ՝ որ մտած եմ ա՛յն երկիրը՝ զոր Տէրը մեր հայրերուն խոստացեր էր մեզի տալ: Պահանան պիտի առնէ կողովը և զայն պիտի դնէ Տաճարի սեղանին առջև: Իսրայէլացի ընծայաբերը ապա պիտի արտասանէ աղօթքի բանաձեւ մը, յիշեցնող այն բոլորը՝

զորս Աստուած ըրաւ իր հայրերուն համար և հետեւեալ խօսքերով պիտի աւարտէ իր աղօթքը.— «Ահա քեզի կը մատուցանեմ, ո՛վ Յնովա, երախայրիները բերքերուն ա՛յն հողին, զոր ինձի պարգեւեցիր»։ Ապա նուիրաբերը կ'սկսի ուրախանալ իր քովը գտնուող Ղեւտացիին և օտարականին հետ (Բ. Օրինաց ԻԶ. 1—11)։ Օրինաց չատ մը վարդապետներ պահ մը այնպէս ենթադրեցին որ երախայրիքը այն ժամանակ միայն պարտադրուեցաւ երբ Տաճարը շինուեցաւ, համաձայն Ս. Գրոց այն համարին՝ որ կ'ըսէ. — «Գու երկրիդ երախայրիները քու Տէր Աստուծոյդ «տունը» տանիս»։ Բայց այս հաւատումը ընդունելի չէ, վասն զի վկայութեան խորանն ալ ինքնին յաճախ կոչուած է Աստուծոյ Տուն» (ելից ԻԳ. 19։ Գեոսեայ 2. 24։ Ա. Թագաւորաց Ա. 7 և 24 եւն.)։ Թէև չի Ուստի օրինաց մէջ պատուիրուած է որ ամէն պտուղի երախայրիքը ընծայուի Աստուծոյ, բայց նշանակուած եօթը պտուղներունը միայն պարտաւորիչ եղած է, իբր ամէնէն յատկանշական պտուղները Պաղեստինի. այսպէս ցորեն, գարի, խաղող, թուղ, նուռ, ձիթապտուղ և մեղր (Բ. Օրինաց Ը. 8)։ Երախայրիքը մատուցանելու համար օրինադրուած երկիրը միայն իսրայէլի երկիրն էր, որուն վրայ աւելցան սակայն Սեհոնի հին հողամասերը (Բ. Օրինաց Բ. 32—37։ Գ. 8—10) և աւելի յետոյ Սուրիոյ ա՛յն մասը՝ զոր Դաւիթ զրաւեց, ինչպէս նաև Փոքր Ասիա։

Իբր երախայրիք մատուցուած պտուղները պարտէին ընտրեւագոյնը ըլլալ, բոլորովին թարմ, ի բաց առեալ խաղողն ու թուղը՝ որոնք կրնան ինչոր վիճակով ալ մատուցուիլ՝ երբ հեռու եր-

զիրենրէ կը բերուէին: Երախայրիքի քանակը որոշուած չէր ու կարելի էր ամբողջ արտի մը կամ պարտէզի մը լման բերքը իբր երախայրիք ընծայել:

Երախայրիները մաս կը կաղմէին վեց կամ տասը տեսակներու, որոնց քանակը սակայն Օրինաց մէջ նշանակուած չէր. բայց Օրինաց վարդապետները որոշած էին որ ընծան պտուղի ամբողջ բերքին գէթ մէկ վաթսուներորդը կաղմէր: Հրէական լեզուի մէջ *թֶּבֶן* (*կողով*) բառը, որուն երեք գիրերը կը ներկայացնեն 9.50 և 1 թիւերը, գումար 60, կը ծառայէր յիշեցնելու այս կանոնը: Իբր նախախայրիք կաղմող պտուղները կ'մ ծառէն կը փրցունէին հասուննալէ առաջ քաղելով այն ճիւղերէն միայն՝ որոնց վրայ նախապէս նշան դրուած էր, և կամ բերքը հասուննալէ յետոյ, պայմանաւ որ սակայն երախայրիները (*պիքքուրիմ*) մէկ կողմ դրուած ըլլային, որոշ ժամանակներու մէջ իբր տուրք ծառայելիք բուրդը ուրիշ բերքերէն: Օրէնք էր նաև որ նեխած կամ գողցուած ամէն երախայրիք փոխարինուած ըլլար նորերով: Երբ Տաճարի շինութիւնը լրացաւ, անոր ընծայուելիք բոլոր երախայրիքը Երուսաղէմ կը բերուէին, բայց ո՛չ Պենտեկոստէի տօնէն յառաջ (*Ելից ԻԳ. 16: 29* և *Դեւտացւոց ԻԳ. 17*) և ո՛չ ալ Նաւակատեաց տօնէն յետոյ, զի ուշ հասունցած պտուղները ուէ արժէք չէին ներկայացնէր այլեւս:

Ժամանակի ընթացքին, երախայրիներու ընծայման եղանակը կանոնադրուցաւ իր բոլոր մանրամասնութիւններով: Պտուղները կը զըրուէին ոսկեզօծ կամ արծաթապատ և կամ ուռնիի փայտէ շինուած կողովներու մէջ: Եթէ

ուղուէր որ բոլոր պտուղներն ալ միևնոյն կողովին մէջ դրուած ըլլային, ամէնէն տակը կը ղնէին գարին, ապա ցորենը, ապա ձիթապտուղը, վրան մեղրը, նուռը, թուզը և ամէնուն վրան խաղողը: Ընդհանրապէս պտղալի այս կողովներուն կը կապէին տատրակներ կամ ալաւնիներ, որոնք կը ծառայէին ողջակիզման իբր ընծայ: Այսպէս կարդաւորուած կողովը Երուսաղէմ կը բերուէր ընծայն մատուցանողին, կա՛մ անձնապէս և կամ ասոր մէկ ներկայացուցչին ձեռքով: ձամբորդութիւնը տեղի կ'ունենար մեծ հանդիսաւորութեամբ: Շատ մը վայրերու ընծայաբերները, ժամադրութեամբ, տեղ մը կը հաւաքուէին: Խումբին պետը կ'սկսէր աղաղակել Երեմեայի (ԼԱ. 6) և Միքեայի խօսքերը (Մարգարէութիւն Միքեայ Դ. 2) . —

«Ելէ՛ք ու մեր Տէր Աստուծոյն

դէպի Սիոն ելլենք:

Քանզի Տէրը այսպէս կ'ըսէ.

Յակոբին համար ուրախութեամբ երգեցէք,
եւ աղգաց գլուխին համար ցնծացէք.

Ձայն տուէք, օրհնեցէք ու ըսէք.

Ո՛վ Տէր, քու Ժողովուրդդ՝

Իօրայէլին մնացորդը փրկէ...»:

Եւ դարձեալ՝

«Եկէք Եհովային լեռը՝

Յակոբին Աստուծոյն տունը ելլենք,

Որ մեզի իր համբաները սորվեցնէ,

Ու անոր շաւիղներուն մէջը քալենք,

Ինչու որ օրէնքը՝ Սիոնէն՝

Ու Տէրոջը խօսքը Երուսաղէմէն պիտի ելլէ...»:

Ու՛թափօրը այսպէս ճամբայ կ'ելլէր, ոսկեզօծ
և ձիթենիի ճիւղերով զարդարուած եղջիւրնե-
րով, եզան մը հետ, սրինգ ածող մարդու մը
առաջնորդութեամբ: Ծանապարհին, բոլոր ու-
ղեւորները միահամուռ կերպով կ'երգէին ու
կը կրկնէին Սաղմոս 122րդ գլուխի առաջին
համարները՝

«Կ'ուրախանայի երբոր ինձի կ'ըսէին.

Տէրոջը տունը երթանք.

Մեր ռաքերը քու դռներուդ մէջը կայ-
նեցան...»:

Ու երբ կը մօտենային Երուսաղէմի, Տաճարին
գլխաւոր պաշտօնատարները կու գային զիրենք
գլխաւորելու, ուրախութեամբ ընդունելով
պաղարեւոյնները: Տաճար մտնելուն պէս, իւրա-
քանչիւրը, նոյնիսկ եթէ ան թագաւոր մը ըլ-
լար, պարտաւոր էր ընծաներով ծանրաբեռն
իր կողովը ուսերուն վրայ վերցունել և զայն
տանիլ Տաճարին ներսը ցոյց տրուած վայրը,
երգելով Սաղմոսի 130րդ աստիճանը՝

«Խորունկ տեղերէն քեզի կանչեցի, ով Տէ՛ր,

Ով Տէր, իմ ձայնս լսէ...»

որուն Ղեւտացիք կը պատասխանէին Սաղմոսի
29րդ աստիճաններով՝

«Տէրոջը տուէք, ո՛վ հզօրաց որդիք,

Տէրոջը տուէք փառք ու գօրութիւն...»:

Տաճարի քահանայից յատուկ եղող գաւիթին
մէջ ընծայաբերը, քահանայի մը օգնութեամբ
վար կ'իջեցնէր իր կողովը ու զայն կը շարժէր՝
արտասանելով Երկրորդ Օրինաց ԻՁ. 3—10 հա-
մարները՝

«Ես այսօր քու Տէր Աստուծոյդ առջեւ կը
խոստովանիմ որ ես մտայ այն երկիրը, որուն

համար Տէրը մեր հայրերուն երգում ըրեր էր մեզի տալու: Ետքը քահանան կողովը քու ձեռքէդ առնելով՝ զանիկա քու Տէր Աստուծոյդ սեղանին առջեւը պիտի դնէ...» Այս բանաձեւը սակայն պարտաւորիչ չէր ո՛չ կիներուն, ո՛չ խնամակալներուն, ո՛չ գերիներուն և ոչ անոնց համար՝ որոնք իրենց երախայրիները կը բերէին Տաղաւարահարաց տօներէն յետոյ: Կողովը տարուած էր արդէն սեղանին մօտ, առանց սակայն կարենալ սեղանին վրայ դնելու, որովհետեւ կրնար պատահիլ որ մէջը խմոր կամ մեղր գտնուած ըլլար:— Շնորհ ընծան՝ որ դուք Տէրոջը պիտի մատուցանէք, բնաւ խմորեալ պիտի չշինուի. ինչու որ պատարագի համար ամենեւին խմոր կամ մեղր պիտի չայրէք Տէրոջը (Ղեւտացւոց Բ. 11 և 12). ու ապա ընծան՝ մատուցուած ըլլար: Եթէ կողովը մետաղեայ էր, արծաթագօծ կամ ոսկեգօծ, ինչպէս կանխեցինք ըսել, քահանան զայն կը վերադարձունէր երախայրիքը բերող Իսրայէլացոյն. քահանայք իրենց կը պահէին միայն ուռնիք կամ կնիւններէ հիւսուած կողովները: Ընծան մատուցանելէ յետոյ, այսպէս, Իսրայէլացին պարտաւոր էր այդ գիշերը Երուսաղէմ անցունել, ու կը մեկնէր յաջորդ օրուան առաւօտուն միայն: Երախայրիքը կը պատկանէր քահանաներուն, ինչ որ կը բացատրուի այն փոյթովը՝ որով անոնք ընդառաջ կը վազէին ընծայարներուն: Քահանայք երբ շարաթական սպասաւորութեան մէջ գտնուէին, իրենց մէջ կը բաժնէին ընծաները, զորս կ'ուտէին Երուսաղէմի մէջ իսկ. թէ՛ իրենք, թէ՛ իրենց կիները, թէ՛ իրենց գերիները, ու կու տային նաև իրենց անասուններուն, ի ներկայութեան այն ընծա-

յարերներուն, որոնք քաղաքը մնալու հարկադրուած էին, իրենց զանազան պտուղները Տիրոջ մատուցանելու առթիւ:

Օրէնքը արտօնած էր նաեւ որ բնական վիճակով թարմ պտուղներու երախայրիքէն վատ, քահանաներուն բերէին նաեւ պտուղներէն հանուած բերքեր, գլխաւորաբար նաշիհ, նոր հանուած գինի, ձիթաիւղ, նոյն իսկ ոչխարէն խուղուած բուրդը, և առ հասարակ հողէն ու ծառէն հանուած ամէն տեսակի բերք.— «Բոլ արմրտիքներուդ ու հեղանիւթներուդ երախայրիները մի ուշացներ... քու եղիդ ու ոչխարիդ ալ ասանկ պիտի ընես...» (Ելից. Իթ. 29): «Եւ Տէրը խօսեցաւ Մովսէսին ըսելով. խօսէ՛ Իսրայէլի որդւոցը ու ըսէ անոնց. երբոր այն երկիրը մտնէք, ուր որ ձեզ պիտի տանիմ, և ըլլայ որ երբ ան երկրին հացէն ուտէք, բարձրացնելու ընծայ մատուցանէք Տէրոջը...» (Թուոց. ԺԵ. 17): Այս հարկը ամէն տարի Իսրայէլացիներու կողմէ կանոնաւորաբար պիտի հատուցուէր քահանայից, ո՛չ միայն Պաղեստինի մէջ, այլ նաեւ՝ յետ գերութեան՝ Բաբելոնի, Եգիպտոսի, Ամմանի երկրին, Մովաբի երկրին, ինչպէս նաեւ Սուրիոյ մէջ: Սակայն և այնպէս այս օտար երկիրներուն երախայրիները Սուրբ Երկիր պիտի չմտնէին: Ոչխարի գեղմի երախայրիքը Տովբիթ հաւատարմօրէն ընծայած էր Աստուծոյ: Տովբիթ, Նեփիթաղէմի ցեղէն չընայ մը, Նինուէի իր գերութենէն յառաջ, կանոնաւորաբար երուսաղէմի Տաճարը կը մտնէր և անոր կ'ընծայէր իր նախախայրիքն ու ոչխարէն խուղուած բուրդը: Ալիւրի, ինչպէս նաեւ իբր երախայրիք ընդունուած միւս սննդեղէնները, առարկայ կը հանդիսանային ա՛յն մասնաւոր պատուէրներուն՝

որոնք կը գտնուէին Միշնայի Շալլա անուան տակ ծանօթ ճառերուն մէջ: Ս. Պօղոս առաքեալ ասոր կ'ականարկէ երբ կ'ըսէ: — Արդ թէ որ երախայրին սուրբ է, նաև զանգուածը, և թէ որ արմատը սուրբ է, ուրեմն ճիւղերն ալ (Հռոմայեցեոց ԺԱ. 16): Բերքային երախայրիքի մատուցման կանոնին ենթարկուած էին ցորենը, գարին, ճօնը (épeautre), վարսակը և հաճարը, որոնք ալիւր վիճակով չէ որ կը մատուցուէին՝ այլ խմոր կամ բոլորովին եփուած հացի վիճակով: Մատուցուելիք այս տեսակի բերքային երախայրիքին քանակը որոշուած չէր: Եղեկիէլ (ԽԵ. 13—14) այնպէս կ'ենթադրէ որ ցորենի և գարիի համար մէկ վաթսուներորդ հարկ է տալ, իսկ ձիթախլիչն համար՝ մէկ հարիւրերորդը: Ընդհանրապէս մէկ յիսուներորդ բաժինը ըլլալով կը գնահատուէր. շիւլէլի աշակերտները մէկ քառասներորդ ըլլալով կ'ընդունէին, իսկ Շամմայի աշակերտներուն կարծիքով մէկ երեսներորդը բաւական էր: Նուազ վեհանձնները կը գոհանային մէկ վաթսուներորդով: Հացին համար մասնաւորներէն իրը երախայրիք կ'առնուէր 1/24րդը, իսկ հացագործներէն կ'առնուէր 1/48րդը: Ս. Հերոնիմոս կ'ըսէ որ, ըստ հրէական աւանդութեան, բերքային երախայրիքը կ'առնուէր մէկ քառասներորդին և մէկ վաթսուներորդին միջեւ գտնուած քանակութեամբ մը:

Սյս երախայրիներուն գործածութիւնը կանոնադրուած չէր: Ամէն մարդ ազատ էր զայն իր ուղած քահանային ընծայելու, որով այս երախայրինները կրօնական նկարարագիր մը չունէին, ինչպէս էին առաջին տեսակ թարմ պտուղներու երախայրինները, այն ձեւով որ տեսանք, և որոնք անպայման տաճարին ընծայ կը

բերուէին. ասոնք պարզապէս հարկեր էին, քահանայական դասուն յատուկ: Այն ազատութիւնը զոր ի գործ կը դրուէր իւրաքանչիւրին կողմէ իր ուզած ձեւովը բաժնելու զանոնք, ուրիշ նպատակ չունէր եթէ ոչ օգնելու քահանայից, որպէս զի անոնք զրկուած չմնալով իրենց ապրուստէն և կեանքի հոգ չունենալով, ամէնուն հաճելի և սիրելի դառնային և ծառայասէր բոլորին հանդէպ: Եղեկիայի քահանայապետութեան օրով, թարմ գինւոյ և ձիթաւղի առատ երախայրիներ, ուրիշ շատ մը ընծաներու հետ, երուսաղէմի բնակիչներուն կողմէ քահանաներուն և Ղեւտացիներուն կը մատուցուէին, որպէս զի այս վերջիները ուժգին և եռանդուն կերպով կապուէին Եհովայի օրէնքներուն, այսինքն Տաճարի ծառայութեան: Յետ գերութեան, Իսրայէլացիք շարունակեցին Տաճար բերելու ալիւրի, գինիի և ձիթաւղի իրենց երախայրիքը, բայց ասիկա ա՛յն նպատակով որ արդէն քիչ թիւ մը կաղմող քահանաները կապուած մնային Տաճարին և մշտապէս Աստուծոյ տանը մէջ բնակէին: Առ հասարակ, ուր որ քահանայ կը գտնուէր, հոն անպայման կը գանձուէր այս տուրքը երախայրիներու, զորս ուտել պարտ էին միայն Ս. Երկրի մէջ, մաքուր ու անարատ վիճակի մէջ, ու պիտի ուտէին քահանայք և ասոնց տան բոլոր բնակիչները, որոնք կրնային գոհացնել վերի պայմանները, (Թուոց ԺԲ. 11) ինչպէս իրենց կիները, իրենց տղաքը և իրենց գերիները: Նոյնիսկ քահանայից անասունները կրնային ուտել այս երախայրիներէն: Պարզ Իսրայէլացւոյ մը հետ ամուսնացած քահանային աղջիկը իր հօրենական տանը բնակիչներէն աւելի չափով պիտի չուտէ: Օճա-

րական մը իրաւունք չունէր այս սուրբ երա-
խայրիքէն ուտելու քահանային հետը և կամ
վարձկանը սուրբ բանէ պիտի չուտէր: Բայց
քահանային իր ստակովը ծախու առած անձը
ու իր տունը ծնածը անկէ պիտի ուտէր ու
ասոնք անոր կերակուրէն պիտի ուտէին: Թէ
որ քահանային աղջիկը օտարականի մը հետ
ամուսնանար, անիկա նուիրուած սուրբ երա-
խայրիքէն պիտի չուտէր: Բայց թէ որ քահա-
նային աղջիկը որբեւայրի կամ արձակուած ըլ-
լայ ու զաւակ չունենայ, այն ատեն իր աղջի-
կնութեան ժամանակին պէս՝ իր հօրը հացէն
պիտի ուտէ, պայմանաւ որ օտարական մը բնաւ
անկէ չուտէ (Ղեւտացւոց ԻԲ. 10—13): Իսրա-
յէլացի համեստ դասակարգի աղջիկ մը, որ քա-
հանայի մը հետ ամուսնացած էր, կրնար երա-
խայրիքէն ուտել, ինչպէս նաեւ իր տան բոլոր
անդամները, որքան ատեն որ ամուսին քահա-
նան ողջ էր:

Իսրայէլի ամբողջ պատմութեան մէջ երա-
խայրիքի ընծայումը միշտ խնդրոյ առարկայ
եղած է: Այսպէս, Գեղբուէի լեռները անիծելու
համար, Դաւիթ կը մաղթէ որ երախայրիք տա-
լու արժանի ո՛չ մէկ դաշտ ունենայ, այսինքն
երաշտութենէ զարնուած ըլլայ: — «Ո՛վ Գեղբու-
էի լեռներ, ձեր վրայ ո՛չ ցօղ դայ և ոչ անձրև,
ու երախայրի ընծաներու անդաստաններ չգրտ-
նուին» (Բ. Թագաւորաց Ա. 21): «Բահաղսաղիսայէն
մարդ մը եկաւ, ու Աստուծոյ մարդուն երախայ-
րիներէ շինուած հացեր՝ քսան հատ դարեղէն հաց
ու թարմ հասկեր բերաւ իր պարկովը: Եւ անի-
կա ըսաւ: Ժողովուրդին տուր որ ուտեն: Եւ
անոր ծառան ըսաւ: Աս ի՞նչ է որ հարիւր մար-
դոց առջեւ դնեմ: Բայց անիկա ըսաւ. — Ժողո-

վուրդին տուր որ ուտեն, քանզի Տէրը այսպէս կ'ըսէ: Պիտի ուտեն ու պիտի աւելնայ: Եւ անոնց առջեւը դրաւ, ու կերան, և Տէրոջը ըսածին պէս աւելցաւ» (Դ. Թագաւորաց Դ. 42): Նըման ընծաներ միայն քահանայից կը տրուէին, և իսրայէլի Թագաւորութեան մէջ այս դրութիւնը ամէնէն օրինականն էր ու Եղիսէի եղած ընծան ապացոյց էր ընծայարերին առատածեռնութեան (Դ. Թագաւորաց ԺԳ. 33): Եզեկիա նուիրագործեց առատ երախայրիքի ընծայարեբումը, երբ կարգի կը ղնէր քահանաներուն ու Ղեւտացիներուն զառակարգութիւնները, ու կը հոգար անոնց գործքն ու ապրուստը (Բ. Մնացորդաց ԼԱ. 4—10): Եզեկիա հրամայած էր որ ամէն ոք Աստուծոյ պատիւ ընծայէ, Անոր մատուցանելով իր բերքերուն երախայրիքը, յիշեցնելով որ անոնք Տիրոջ կը պատկանէին և թէ ամէն բերքի առաջին պտուղները քահանայից համար էին: Բարեւոնի գերիները կը տրանջէին որ այլեւս չկար իրենց Տաճարը՝ ուր կարենային իրենց նախախայրիքը Աստուծոյ մատուցանել: Գերութենէն վերջ այս սովորութիւնը վերահաստատուեցաւ, ու մեծ թափով շարունակուեցաւ մինչեւ առաքելական շրջանը, ինչպէս որ կը վկայեն այդ դարուն գրեւած բազմաթիւ ջատագովականներ (Bikkurim) և (Terumoth): Երախայրիքի երկու ընծայութիւններ մասնաւոր հանդիսութիւններով կը կատարուէին. մին գարիի երախայրիքի մատուցումն էր (Ղեւտացւոց՝ ԻԳ. 10, 11) որ տեղի կ'ունենար Պատէքի տօնին, իսկ միւսը Նաշիհի և երկու հացերունը (Ելից՝ ԼԴ. 22. Ղեւտացւոց՝ ԻԳ. 17) որ տեղի կ'ունենար Պենտեկոստէին:

ԵՐԱՅԻՄԱՅԻԻԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Աստուծոմէ սահմանուած ու հրամայուած երախայրիքի մատուցումը, իր կարգին կը կազմէր երախտագիտութեան, հնազանդութեան և պաղատանքի գործք (acte) մը: Կատարելով այս պարտականութիւնը, Իսրայէլացին կը դաւանէր ճանչցած ըլլալ Եհովային մէջ ստեղծիչը, ամէն բանի բնութեան տէրը և արդար բաշխողը ամէն ինչքի: Հրեան կը հնազանդէր իր Աստուծոյն, զոհելով առաջին և լաւագոյն մասը, զոր տիրացած էր Անոր առատաձեռնութենէն: Ասկէ վատ Աստուած հաշտ աչքով նայած կ'ըլլար ընծայարներին ու կ'ապահովէր նոյնպէս ապագային միեւնոյն բարիքները: Ու այս սովորութիւնը միայն չէր յատուկ չէր. հին բազմաթիւ ազգեր սովորութիւն ունէին, ու այս շատ բնականօրէն, իրենց աստուածութեանց նուիրել երկրի պտուղներուն նախախայրիքը, ինչպէս որ կը վկայեն Համբոս, Թէոդորոս, Արիստարխան, Օլիտիոս, Պաւսանիաս, Պորփիր, Դիպուլ, Պլինիոս եւն.: Եգիպտոսի մէջ, հացի, ըմպելեաց, զոհերու մէկ չորրորդը, նոյնիսկ հողը իր բոլոր պարունակութեամբ, չաստուածներուն կ'ընծայուէին, անոնց հաճելի երեւնալու համար, ինչպէս էր նաեւ ուրախացնելու համար քուրմերը: (Maspero, Histoire Ancienne des Peuples de l'Orient, 1895, էջ 303):

ԵՐԱՅԻՄԱՅԻԻ ԹԱՏԿԱՅՈՒՄԸ.— Հրէից մէջ նախախայրիքին մէկ մասը կը յատկացուէր քահանայից, մէկ մասն ալ՝ Ղեւտացիներուն: Ծիւղ ու արդար պիտի ըլլար որ ինքզինքնին Աստուծոյ ծառայութեան նուիրողներ՝ ժողովուրդէն ստանային իրենց ասրուստին ամէնէն անհրաժեշտ տարրերը: Ասով կը բացատրուէր Աստուծոյ գերագոյն իրաւունքը. Աստուած որ Քանա-

նաև արդաւանդ երկիրը երբայեցւոց տրամադրած էր, հրամայուած էր որ նոյն երկրին բերքերուն մէկ մասը անոնց տրամադրուէր՝ որ իրեն պիտի ծառայէին: Քահանայից և Ղեւտացիներուն տրամադրուելիք երախայրիներուն վրայ կ'աւելնար նաև ջաւաւնորդը: Պատերազմական աւարի մէկ հարիւրերորդին մէկ մասը կը յատկացուէր քահանայապետին, իսկ մէկ յիսուներորդը՝ Ղեւտացիներուն: Ասոնց վրայ կ'աւելնար նոյնպէս կարեւոր մէկ մասը ողջակէզներուն: Բերքային երախայրիքի մէջ կ'անցնէին նոյնպէս ուխտի (vœu), իր առջի վիճակի մէջ վերահաստատման (restitution), տուգանքի (amende), փրկանքի (rachat) յատուկ ինչքեր կամ դրամ: Մասնաւորներու ուխտին համար մորթուած բոլոր անասնոց աջ ուսի, ստամոքսի և կզակի մատուցուէին նոյնպէս կը մտնէր նախախայրիներու ջանկին մէջ, իբր հարկ: Այսպէս ուրեմն, քահանայից և Ղեւտացիներու կեանքը ապահովուած էր բաւարարապէս լայն պայմաններու մէջ, բայց որ չէր օգներ մեծ հարստութիւն մը դիզելու, ինչպէս կ'ըլլար հին այլ ազդաց քրմական դասակարգին մէջ (Հերոդոտոս, Դիոդորոս Սիկիլիացի եւն.):

ԵՐԱՅԱՅՐԻՔԸ՝ ՓՈԽԱՐԵՐՈՒԹԵԱՄԲ ԱՌՆՈՒԱԾ,
— Յոյց տալու համար՝ որ իսրայէլի ժողովուրդը առանձնաբար կը պատկանէր Աստուծոյ, և թէ Աստուած ըստ այնմ կը պաշտպանէր իր ժողովուրդը, Երեմիա մարգարէ (Բ. 3) հետեւեալ կերպով կ'արտայայտուի.

«Իսրայէլ Տէրոջը սուրբ էր,
Անոր արմատացը երախայրին էր.
Ամէն անոնք որ զանկա կ'ուտէին,

Տ Ա Ս Ա Ն Ո Ր Դ

ՏԱՍԱՆՈՐԴԻ ԾԱԳՈՒՄԸ.— Տասանորդը հոգի ամէն տեսակի բերքերուն տասնէն միայն մէկ մասը կը կազմէր: Կաթնտու ամէն տեսակ կենդանիներէ ինչպէս նաեւ ուէ եկամուտէ նոյնպէս տասանորդ կ'առնուէր:

Հին բազմաթիւ ազգերու մէջ կը հաստատուէր հողային բոլոր բերքերուն մէկ տասներորդին վերցուիլը և ասոր աստուածային պաշտամունքի սահմանուիլը: Այս տասանորդը անցեալին մէջ ամէն տեղ յատկացուած է աստուածային պաշտամունքի ներկայացուցիչներուն կամ անոր ծառայողներուն. ասոնք կ'ըլլային իշխաններ կամ քուրմեր: Եգիպտոսի մէջ, իշխանին վճարուած հողային տուրքը հողի խամ բերքին մէկ տասներորդին կը հասնէր: Պարագան միեւնոյն էր նաեւ Պաղոմեաններու շրջանին և շատ հաւանականօրէն առաջին փարաւոններու ժամանակ, ինչպէս յայտնի կ'երեւայ հին շատ մը արձանագրութիւններէ: Երբ Յովսէփ Գեղեցիկ փարաւոնին իմացուց որ առատութեան եօթը տարիներուն պիտի յաջորդէին սովի եօթը տարիներ, կը յանձնարարէ հաւաքել առատութեան առաջին եօթը տարիներու շրջանին հողի բերքերուն մէկ հինգերորդը, այսինքն կրկին տասանորդ՝ իբր նախատեսութիւն յաջորդ շրջանին՝ երբ կարելի պիտի չըլլար օրինական տասանորդը ամբարել պետական շտեմարաններուն մէջ.— թող փարաւոն այսպէս ընէ ու երկրին վրայ գործակալներ ղնէ, ու եգիպտոսի երկրին արմատիքներէն առատութեան եօթը տարիներուն մէջ հինգէն մէկը առնէ: Եւ գալիք յաջող տա-

Տ Ա Ս Ա Ն Ո Ր Դ

ՏԱՍԱՆՈՐԴԻ ԾԱԳՈՒՄԸ.— Տասանորդը հռ-
դի ամէն տեսակի բերքերուն տասնէն միայն
մէկ մասը կը կազմէր: Կաթնտու ամէն տեսակ
կենդանիներէ ինչպէս նաեւ ուէ եկամուտէ
նոյնպէս տասանորդ կ'առնուէր:

Հին բազմաթիւ ազգերու մէջ կը հաստատու-
ուի հողային բոլոր բերքերուն մէկ տասներորդին
վերցուիլը և ասոր աստուածային պաշտամուն-
քի սահմանուիլը: Այս տասանորդը անցեալին
մէջ ամէն տեղ յատկացուած է աստուածային
պաշտամունքի ներկայացուցիչներուն կամ անոր
ծառայողներուն. ասոնք կ'ըլլային իշխաններ
կամ քուրմեր: Եգիպտոսի մէջ, իշխանին վճար-
ուած հողային տուրքը հողի խամ բերքին մէկ
տասներորդին կը հասնէր: Պարագան միեւնոյնն
էր նաեւ Պտղոմեաններու շրջանին և շատ հա-
ւանականօրէն առաջին փարաւոններու ժամա-
նակ, ինչպէս յայտնի կ'ըրեւայ հին շատ մը ար-
ձանագրութիւններէ: Երբ Յուլիէի Գեղեցիկ Փա-
րաւոնին իմացուց որ առատութեան եօթը տա-
րիներուն պիտի յաջորդէին սուլի եօթը տարի-
ներ, կը յանձնարարէ հաւաքել առատութեան
առաջին եօթը տարիներու շրջանին հողի բեր-
քերուն մէկ հինգերորդը, այսինքն կրկին տա-
սանորդ՝ իբր նախատեսութիւն յաջորդ շրջանին՝
երբ կարելի պիտի չըլլար օրինական տասանոր-
դը ամբարել պետական շտեմարաններուն մէջ.—
եթող փարաւոն այսպէս ընէ ու երկրին վրայ
գործակալներ դնէ, ու եգիպտոսի երկրին արմը-
տիքներէն առատութեան եօթը տարիներուն
մէջ հինգէն մէկը առնէ: Եւ գալիք յաջող տա-

րիններուն բոլոր պաշարը ժողովն ու փարաւոնին ձեռքին տակը ցորեն զիղեն և քաղաքներու մէջ պաշար պահեն: Ու Եգիպտոսի երկրին մէջ գալիք եօթը տարուան սովին դէմ այս պաշարը երկրին համար պահուի, որ երկիրը սովէն չկորսուի» (Ծննդ. ԽԱ. 34—36): Արրահամ որ ֆաղդէաստանէն կու գար բարձրեալն Աստուծոյ քահանայ եղող Մեւքիսեղեկին տասանորդ տուաւ իր բոլոր ստացուածքներէն: (Ծննդ. ԻԴ. 20): Յակոբ Նահապետ Աստուծոյ խոստացաւ իրմէն իր բոլոր ստանալիքներուն տասանորդը (Ծննդ. ԻԸ. 22): Իբր տուրք տասանորդ տրուելը Սուրբիոյ հին ազգաց մէջ եւս գոյութիւն ունէր (Ա. Թագաւորաց Ը. 15): Հերոդոտոս, Դիոդորոս Սիկիւլիացի, Պլուտարքոս, Պաւսանիաս, Մաքրովբ, Յուստինիանոս, Բուլիպպոս, Կիկերոն և Պլինիոս իրենց պատմութեանց մէջ կը վկայեն որ Յոյներն ու Հռովմայեցիներն ալ տասանորդ վճարելու սովորութիւն ունէին, ըլլա՛յ իբր քաղաքային տուրք, ըլլայ մանաւանդ չաստուածներու վճարուած հարկ: Սելեւկեաններն ալ նոյնպէս տասանորդ կը վճարէին (Ա. Մակաբայեցւոյ ԺԱ. 35) և Կեսար արտօնեց Յովհանն Հիւրկանոսը և ասոր տղաքը Հրեաներէն գանձելու օրինական տասանորդը: Ո՛չ մէկ կասկած խորհելու որ հողային բերքերու և այլ ստացուածքներու տասանորդ անուան տակ տրուած այս նուէրը նախամարդոց վրայ աստուածային յայտնութեան մը հետեւանքն էր: Տասանորդը ուրեմն խորապէս մարդկային հիմնարկութիւն մըն էր, որուն վարժուեցաւ Ժողովուրդը ամենահին ժամանակներէն սկսած: Շատեր խորհած են որ ինչո՞ւ համար մէկ տասանորդ կոտորակի ընտրութիւն եղած է և ոչ թէ աւելի պակաս կոտորակի մը, զոր

օրինակ մէկ տասներկրորդի և կամ չափ աւելի, զոր օրինակ մէկ և օթներորդի: Առհասարակ յիշուած մտադրութիւնը այն է որ ջասը թիւը կ'ենթադրէ ամբողջութեան խորհրդաւոր գաղափարը, ինչպէս նաեւ գաղափարը լրութեան և կատարելութեան: Եւ որովհետեւ այս լրութիւնը Աստուծոյ մէջ է և Անկէ կը ծնի, ամէն անգամ որ մարդ կը մասնակցի այդ աստուածային լրութեան և կ'ստանայ տասը ստացուածք, այս տասնէն մէկը Աստուծոյ կը յատկացնէ ցոյց տալու համար իր երախտագիտութիւնը, կամ ուրիշ կերպ խօսելով Աստուծոյ կը նուիրէ իր ստացած ու վայելած բարիքներուն մէկ տասներորդը: Բայց ջասը թիւի յատուկ եղով այս խորհրդանշութիւնը մասնաւորապէս հիմնուած է Աստուծոյ սիրելի ժողովուրդը համարուող իսրայէլացւոց պատմութեան մէջ գոյութիւն ունեցող տասներորդի յետնագոյն օրինակներու վրայ, և նոյնիսկ, հակառակ վերը յիշատակուած օրինակներուն, ջասը թիւին մէջ կատարելութեան գաղափարի մը մտասեւեռումը միշտ ալ կամայական երեւոյթ մը պահեց իր մէջ: Իրականութեան մէջ թէեւ տասներորդը պատմութեան ընթացքին կրօնական նկարագիր մը հագաւ, և թէ տասներորդը տրուեցաւ միայն իշխանին կամ քուրմին, ասոնց այն հանգամանքին համար՝ որ աստուածութեանց ներկայացուցիչներն էին, կամ չաստուածներու ուղղակի ծառաները, որոնց կը պատկանէին գերազանցօրէն հողի բուրր բարիքները, տուրքի այս ձեւով բաժանումը կը թուի ունեցած ըլլալ իսկապէս հեթանոսական պատճառ մը: Եզիպտացւոց չափաբերութեան մէջ տասներորդական զրութիւնը բացարձակապէս գործածութեան մէջ էր: Քաղ-

դէպքեր մէջ, այս գրութիւնը կը զուգահեռութեամբ երկոտասնեան գրութեան: Սեպտեմբեր 18-ին, թուանշանները խմբուած էին տասնեակներով, ինչպէս մեր ներկայ գրութեան մէջ: Շատ հաւանական է որեւէ՝ որ սկզբնական շրջանին տասներորդի կոտորակը պարտադրուած ըլլար իբր ամէնէն շատ գործնական և դիւրին եղանակը, ա՛յն ժողովուրդներուն՝ որոնք որդեգրած էին արդէն տասնորդական գրութիւնը: Փորձառութիւնը ցոյց տուաւ արդարեւ՝ որ այս կանխահանգումը տասը բաժինէն մէկուն, ընդհանրապէս կը կազմէր Աստուծոյ համար բաւարար չափով յարգալիւ ընծայում մը, առանց սակայն շատ դժուարաբեռն թուելու զայն մատուցանող մարդուն:

ՏԱՍԱՆՈՐԴԸ ԸՍՏ ՄՈՎՍԻՍԱՂԻՐ ՕՐԻՆԱՅ.—

Ինչ բան որ հողը արտաբերէր, հացահատիկ կամ ծառերէն վար առնուած պտուղ, անոր մէկ տասներորդը կը պատկանէր Աստուծոյ: Այս տասներորդը պիտի ընծայուէր իր տեսակովը (en nature)․ այսինքն իւրաքանչիւր տեսակի բերքէն նոյնութեամբ պիտի ընծայուէր: Բայց երբ մէկը ուզէր տասներորդի բաժինը գնել, այսինքն զայն փոխարինել դրամական արժէքով, պարտաւոր էր այդ արժէքը աւելցունել մէկ հինգերորդով: Այս յաւելումը կ'առնուէր կա՛մ փոխադրութեան իբր ծախք, որով բերքին տէրը իր պարտքերը կը վճարէր, կամ իբր յաւելագին՝ զոր կը յուսար ստանալ տեսակով ծախուած բերքերէն: Տասներորդի վճարման կամ ընծայման հաւասարապէս ենթակայ էին բոլոր կենդանիները. եղ, ոչխար, այծ, որոնք կ'իյնային հովուի գաւաղանին, այսինքն արածուելու կը տարուէին դաշտերը: Երբ այս կենդանիները համընթաց ատենը գար, հովիւը

իր գաւազանով ամէն մէկ տասներորդ անասունին կը զարնէր, և ան կը պատկանէր Աստուծոյ, առանց նկատի առնելու թէ կենդանին լաւ տեսակի ըլլար կամ անպէտ: Ու եթէ պատահէր որ տասներորդ թիւը իյնար լաւ անասունի մը, անոր տէրը կը փորձուէր զայն փոխարինելու վար տեսակի անասունով մը: Այս անպարկեշտութիւնը պատժելու համար, Աստուած ետ կը պահանջէր այն ատեն երկու անասուններն ալ, աղէկ տեսակն ալ, գէշ տեսակն ալ, և միեւնոյն ժամանակ կ'արգիլէր վերագնելու իրաւունքէն: Օրէնքի այս վերջին տրամադրութենէն կ'ենթադրուէր որ կենդանիներն ալ կրնային փրկանաւորուիլ զրամով, ա'յն պայմաններով որոնք յատուկ էին արմտիքի կամ պտուղներու, հոգ չէ թէ Օրէնքի մէջ այս մասին զրահան ո'չ մէկ տրամադրութիւն գոյութիւն չունենայ (Ղեւտացւոց ԻԷ. 30—33):

Իբր տասանորդ առնուած բոլոր բերքերը կը տրամադրուէին Ղեւտացիներուն, որոնց ապրուստին գրեթէ միակ միջոցը կը կազմէր. որովհետեւ Տապանակի սպասարկութեան նուիրուած էին անոնք: Իրենց կարգին Ղեւտացիները իրենց ստացածին մէկ տասներորդ մասը ստիպուած էին վերցունելու, այսինքն տասանորդին տասանորդը և զայն յատկացնել քահանայապետին, և որ իր կարգին կը յատկացնէր այն տեղերու քահանաներուն, որոնք տասանորդ առնելու դիւրութիւն չունէին, կամ առնուած տասանորդը չէր բաւարարեր իրենց ապրուստին, սա տարբերութեամբ միայն որ Ղեւտացիք արտօնուած չէին օգնելու հասարակ Իսրայէլացիներու այն առաւելութենէն՝ որով անոնք կրնային Աստուծոյ նուիրել նոյնիսկ գէշ տեսակի ա'յն անասունը

որ կրնար հանդիպիլ, համարանքի պահուն, տաս-
ներորդ թիւին: Ղեւտացիներուն իբր տասանորդ
ընծայած նուէրները պարտ էին ըլլալ ընտել-
ուած և սքանչելի (Գիրք Թուոց ԺԼ. 21—30):
Իսրայէլացեաց միայն արուները, առանց հաշուե-
լու Ղեւիի քահանայական ցեղը, իրենց մէջ կը
համրէին 603, 550 անձ (Թուոց Ա. 32): Իսկ Ղեւ-
տացիներու թիւն էր՝ 22.000 (Թուոց Գ. 39):
Այս վերջինները ուրեմն կը կազմէին իսրայէլի
արու բնակչութեան մէկ յիսուներորդը, և որոնք
կ'ստանային ամբողջական հասոյթներու մէկ տաս-
ներորդը: Հետեւաբար Ղեւտացիք սկզբունքով
կ'ստանային, նուազագոյնը, հինգ անգամը
աւելի չափ բաժին մը քան բոլոր միւս իսրա-
յէլացիները: Երբայեցիներու նման ժողովուրդի
մը համար ուրեմն այս օրէնքին մէջ կար զգա-
լի իմաստ մը պատուի՝ զոր Տէրը կ'ուզէր որ
ընծայուէր իր պաշտօնեաներուն: Տասանորդի
իրաւանց մասին Պօղոս առաքեալ կը գրէ.— «Եւ
Ղեւիի որդիներէն եղողները որ քահանայութիւն
կ'առնեն, պատուէր ունին որ ժողովուրդէն տա-
սանորդ առնեն, այսինքն իրենց եղբայրներէն»
(Երբայեցիս Է. 5): Այս պարբերութիւնը չի հա-
կասեր օրէնքի բնագրին, որուն համաձայն Ղե-
տացիք տասանորդին գումարը կը հաւաքէին:
Ասոնցմէ ոմանք որ քահանայութիւն առած էին,
տասանորդը կը հաւաքէին հասարակ Ղեւտացի-
ներու ձեռքով: Հաւանական է նաեւ որ Պօղոս
Առաքեալ իր այս զատմաստանը բրած ըլլայ
Ղեւտական ամբողջ ցեղին համար, որ մէկ կող-
մէ տասանորդը կը հաւաքէր և միւս կողմէ քա-
հանայութիւնը կ'առնէր քանի մը անդամներով
միայն:

Օրէնքը կը խօսի նաեւ ա'յն տասանորդնե-

որու մասին՝ զորս ընծայել պէտք էր Աստուծոյ ցոյց տուած տեղւոյն մէջ և ուտել միայն Անոր ներկայութեանը (Բ. Օրինաց ԺԲ. 5—7): Այդ տեղւոյն մէջ էր որ Իսրայէլացիք պարտէին խնջոյքներ պատրաստել, իրենց զաւակներուն, իրենց ծառաներուն և իրենց քաղաքի Ղեւտացիին հետ, ունման խնջոյքներ արտօնուած չէին այլ քաղաքներու մէջ տօնակերպել (Բ. Օրինաց ԺԲ. 11. 12. 17. 18): Եթէ իրենց բնական քաղաքը շատ հեռու էր Աստուծոյ կողմէ ցոյց տրուած վայրէն, և եթէ ցորենի, գինիի, ձիթաիւղի տասանորդներու փոխադրութիւնը չափազանց դժուարէր, կրնային բոլոր այս բերքերը ծախել և արժէքը տանիլ Տիրոջ կողմէ ցոյց տրուած վայրը, և հոն գնել ամէն տեսակ ուտեստեղէն, հրամայուած խնջոյքները կազմակերպելու համար (Բ. Օրինաց ԺԴ. 22—27):

Վերջապէս, ամէն երեք տարին անգամ մը, անկախ եօթներորդ չաբաթեան տարիէն՝ որու ընթացքին տասանորդները չէին կրնար ընծայուել, որովհետեւ բերք չէր ըլլար, ամէն Իսրայէլացի պարտաւոր էր մէկ կողմ գնել տասանորդ մը, զոր տանը մէջ պիտի պահէր, և որով պիտի կերակրուէին Ղեւտացին, օտարականը, որքն ու այրին (Բ. Օրինաց ԺԴ. 28—29: ԻԶ. 12): Այն պահուն երբ այս խնջոյքները կը սարքուէին աղքատներու հետ միասին, Աստուծոյ կ'ուղղէին աղօթք մը, հանդիսաւորապէս յայտարարելու համար՝ թէ բան մը բնաւ պահած չէին սահմանուած տասանորդէն և աստուածային օրհնութիւնը կը խնդրէին Իսրայէլի Ժողովուրդին (Բ. Օրինաց ԻԶ. 13—15):

ՏԱՍԱՆՈՐԴԻ ՕՐԷՆՔԻՆ ՄԵԿՆՈՒԹԻԻՆ ՈՒ ԿԻՐԱՐԿՈՒՄԸ.— Լրէական աւանդութեան մէջ

տառանորդի գլխաւոր չորս տեսակներ գոյութիւն ունէին. առաջին տեսակի տառանորդը կը վճարուէր Ղեւտացիներուն: Ասիկա տառանորդներու տառանորդը կը կազմէր, զորս Ղեւտացիք կը վճարէին քահանաներուն: Երկրորդ դասի տառանորդը կը կազմէր ա՛յն յաւելուածը որ կը մնար Իսրայէլացիներուն ձեռքը՝ առաջին տեսակի տառանորդը վճարելէն յետոյ. այս տառանորդն էր որ ամբողջութեամբ կը տրամադրուէր Երուսաղէմի մէջ հանդիսադրուած խնջոյքներուն: Կար նաև ամէն երեք տարին անգամ մը աղքատներուն համար տրամադրուած տառանորդը ի նշան ա՛յն հաւատարմութեան, որ ցոյց կը տրուէր Ղեւիի զաւակներուն: Այս երրորդ դասակարգի տառանորդին արդիւնքը կանոնաւորաբար կը զրկուէր Երուսաղէմ: Վերջապէս կար չորրորդ տեսակի տառանորդն ալ՝ որմէ ամբողջովին կ'օգտուէին երկրին բոլոր աղքատները:

Նկատելի է որ առաջին տեսակի տառանորդին ո՛չ միայն Իսրայէլի երկիրը կը մասնակցէր, այլեւ զրացի չորս ցեղերն ալ՝ Բաբելոնը, Նիպոտոսը, Ամմոնն ու Մովաբը: Թէ՛ մայր հայրենիքէն և թէ՛ զրացի չորս երկիրներէն դուրս ապրող Հրեայք զերծ էին տառանորդի անուան տակ գանձուած այս տուրքէն: Այս տառանորդը կը դրուէր չորքոտանի այն անասուններուն վրայ, որոնք կրնային իբր զոհ մատուցուիլ և զորս Իսրայէլացիք կը գործածէին անասնաբուծութեան մէջ. այսպէս եղը, այծը և մաքին: Այս տուրքին ենթակայ էին նոյնպէս հողային բերքեր, խնայէս ցորենը, գինին և ձիթաիւղը (Բ. Օրինաց ԺԴ. 23): Ընտիր ցորենը կը տառանորդուէր իր բնական վիճակին մէջ. իսկ խաղողն ու ձիթապտուղը կ'առնուէր ա՛յն վիճակին մէջ՝ զոր

ժարդկային աշխատանքը վերածած էր, ինչպէս նաեւ այնպիսի վիճակի մը մէջ՝ որով կրնային այս վերջինները փոխադրուիլ և պահուել ղիւրու-թեամբ: Աստուծոյ զօրութեամբ և օրէնքի մէջ չնշանակուած բերքերը կրնային նոյնպէս տասանորդի տուրքին ենթարկուիլ, Տիրոջ բաղ-ձանքին համաձայն, պայմանաւ որ ռակայն այս տեսակի բերքերը ընդհանրապէս ուտուելիք և պահուելիք տեսակէ ըլլային: Յետագոյն ժա-մանակներու մէջ ձեւապաշտ ռարբիները սահ-մանեցին նաև տասանորդ մը՝ կանանչեղէններու և փոքր բոյսերու վրայ, որոնք իբր համեմ կը գործածուէին զանազան կերակրոց մէջ. այսպէս անանուխը, անխօնը, չամանը եւայլն (Մատթ. Իգ. 23: Դուկաս ԺԱ. 42. ԺԸ. 12): Նորագոյն ժամանակներու վարդապետներ սակայն համա-ձայն եղան ա՛յն իրողութեան վրայ՝ որ կանան-չեղէններու և համեմարեր խոտերու վրայ զըր-ուած այս տասանորդը ռարբիներու յատուկ կի-րարկում մըն էր միայն և թէ Մովսիսական օրէն-քի համաձայն տասանորդ կ'առնուէր ընտիր ցո-րենէն, գինիէն ու ձիթախղէն: Անասնոց վրայ դրուած տասանորդը կը գործադրուէր Օգոստոս սէն Սեպտեմբեր ամիսներուն մէջ, որ կը համա-պատասխանէր շրէից իշուշ ամսուան, և ասի-կա ա՛յն անասուններուն համար՝ որոնք նախըն-թաց տարւոյ նոյն ամիսներուն մէջ ծնած էին: Սապպար 15-ին, որ էր Յունուար փետրուար ամիսը, տասանորդ ժողովելու միեւնոյն գործու-ղութիւնը կ'սկսէր հողային բերքերու համար: Արջառներու հօտը տասանորդելու համար ամէն մէկ անասուն կ'անցուէր փոքրիկ դռնէ մը և փարախի մուտքին կամ ելքին վրայ ամէն տասանորդ անասուն կը նշանակուէր (Երեմիա

լի. 13)։ Թէև կարգ մը ռաբբիներ կը պնդեն թէ համբուած իւրաքանչիւր տասներորդ ոչխարի վրայ կարմիր նշան մը կը դրուէր, բայց այս պարագան Սուրբ Գրական ուէ հիմք չունի։ Տասանորդը կը յատկացուէր Ղեւտացիներուն, որոնք իրենց և իրենց ընտանիքի սննդեան կը տրամադրէին։ Նոս դիտելի պարագայ մըն է որ Ս. Գրոց մէջ ուէ տեղ յիշատակուած չէ թէ ո՞ւր էր յանձնուամի վայրը։ Արդեօք այդ յանձնումը կը կատարուէր Ղեւտական քաղաքներու մէջ միայն։ Այս ենթադրութիւնը կը հիմնուի այն իրողութեան վրայ՝ որ փոխան տասանորդի կարելի էր դրամ ևս վճարել։ Տասանորդը չէից մէջ նուազ յարգի էր՝ քան երախայրիքը և երախայրիներն ալ նուազ յարգի էին ու պաշտուած՝ քան զսկերը։ Կը պատահէր նաև որ տասանորդը մասնաւորներէ միայն կանոնաւոր կերպով դանձուած ըլլար. շատ անգամ տասանորդի տեղ բերքին արժէքն էր որ կը ծախուէր ու կը վճարուէր։ Ահա թէ ինչո՞ւ համար խստակրօնները ուշադրութիւն կ'ընծայէին, որ տասանորդ առնուէր գնուելիք բերքերու վրայէն՝ քան թէ ծախուելիքներէն։ Աստուածաշունչ Գրոց մէջ կը հանդիպինք տասանորդի յատուկ բաղմամբիւ յիշատակութեանց, որոնք ցոյց կու տան թէ ինչպէս կը կիրարկուէր ան։

ՏԱՍԱՆՈՐԴՆԵՐՈՒ ՏԱՍԱՆՈՐԴ. — Ս. Ներոնիմոս կ'ըսէ թէ այս տասանորդը կը կոչուէր «Երկրորդ տասանորդ»՝ զանազանելու համար ա՛յն միւս տասանորդէն որ կը յատկացուէր երուսաղէմի մէջ կազմակերպուած խնջոյքներուն, Ղեւտացիներու և քահանաներու մասնակցութեամբ, ինչպէս նաև զանազանելու աղքատաց յատկացուած տասանորդէն։ Բայց հրեայ ռաբբիները

այս երկրորդ տասանորդը կը վերագրէին անոր՝ որ Երուսաղէմ կը տարուէր, հո՛ն ուտուելու համար. և արդարեւ Տօլբիթի յունարէն բնագիրը իմացուած ըլլալ կը թուի միեւնոյն նշանակութեամբ: Այս տասանորդը առ հասարակ Ղեւտացիներէն կ'առնուէր քահանաներուն տրուելու համար. և սակայն կը պատահէր որ ան աւելնար առաջին տեսակի տասանորդին վրայ, ուղղակի կերպով քահանաներուն յատկացուելու համար: Տեսակով վերցուած տասանորդի բերքերուն համար մասնաւոր մթերանոցներ ղետելուած էին Տաճարին մէջ և Եղեկիա յայտնի է որ կարգ մը աշխատութիւններու ձեռնարկեց, շինելու համար նորոգութեան կարօտ մթերանոցները և կամ նորեր կառուցանելու համար: Այս տեսակի մթերանոցներ նոր Տաճարի մէջ ալ շինուեցան և որոնց պահպանութեան համար մասնաւոր պաշտօնեաներ ևս կարգուեցան: Պատմագիրներուն համաձայն 1500 քահանաներ կային Երուսաղէմի մէջ, որոնք կ'ապրէին առնուած ու Տաճարին մէջ պահուած տասանորդներով: Մինչեւ իսկ կը պատմուի որ եղան քահանայապետներ իմայէլի և Անանոսի պէս, որոնք չվախցան քահանաներուն յատուկ տասանորդներուն վրայ ձեռք դնելէ՝ զանոնք անօթի մեռցնելու աստիճան: Ընդհանրապէս բնական վիճակի մէջ էր որ իւր տասանորդ առնուած այս բերքերը Երուսաղէմ կը ղրկուէին խնջոյքներու մէջ գործածուելու համար, և որոնց կը հրաւիրուէին քահանաներն ու Ղեւտացիները: Պայման էր սակայն որ նման խնջոյքներու ներկայ ըլլալին միայն սուգի մէջ ինչպէս նաեւ օրինական անմաքրութեան մէջ չգտնուողներ (Բ. Օրինաց ԻԶ. 14): Երբ Տօլբիթ Պաղեստին էր չէր թերանար երբեք

այս տուրքը վճարելու, կանոնադրուած պայմաններու մէջ. — եւ ևս միայն երթայի քաղաքական գումարներու յետման ի ծովն օտարերկրացի, որպէս եւ գրեալ է ամենայն իսրայէլի հրամանաւ յաւիտեանից զպատուիս եւ զսասանորդս զարդեանց եւ զպատարագն զոր ունեին, եւ ծայի զայն ֆահմայիցն որդւոցն Ահարոնի առաջի սեղանոյն յամենայն արդեանցն: Եւ զսասանորդսն ծայի զորդւոցն Ղեււայ, որք պաշտօնեայն էին յերուսաղէմ...» (Տովբիթ Ա. 6): Երբ այս տասանորդը տեսակով ներկայացուած չլուար, անոր արժէքը կը յատկացուէր միայն սննդեան, ըմպելեաց և օծութեան յատուկ ամէնէն անհրաժեշտ նիւթերը գնելու համար: Ընդհանրապէս տասանորդի այս բերքերուն վրայ կ'աւելցուէին նաեւ ծառերու չորրորդ տարուան պտուղները միայն: Վերը ակնարկուած խնջոյքները, որոնց հրաւիրուած կ'ըլլային քահանաներն ու Ղեււացիները, ինչպէս նաեւ աւելորդ է ըսել տասանորդը վճարող մարդուն ընտանեկան բոլոր պարագաները, նպատակ ունէին, անտարակոյս, ոգեւորելու համեղբայրութեան զգացումները իսրայէլացի և կամ ուրիշ ցեղերու և Ղեււացիներու միջեւ: Այս պայմաններուն մէջ առաջին տասանորդը կը մերժուէր գանձել անձանցութեանէն և ընդհակառակը կը գանձուէր ամէն այն Հրեաներէն, որոնց նկարագիրն ու գործը յայտնի էր ամէնուն և անձն ալ յարգուած:

ԱՂԲԱՏԱՅ ՅԱՏՈՒԿ ՏԱՍԱՆՈՐԴԸ. — Այս տասանորդը առանց բացառութեան կը գանձուէր ամէն մէկ Հրեայէ, նոյնիսկ Ղեււացիներէն և քահանաներէն, իւրաքանչիւրին ապրած ու չահած քաղաքէն: Այս տուրքը կը վճարուէր ամէն երեք տարին անգամ մը. երրորդն ու վեցերորդ

տարին կը հաշուուէր Յորելեան տարին վերջը. և ճիշդ ասոր համար էր որ իւրաքանչիւր այս տարիները կը կրէին տասանորդի տարի՝ անուանը (Բ. Օրինաց ԻԶ. 12): Օրէնքը լուռ կը մնայ թէ այս նոր տասանորդը նախորդին վրայ կ'աւելցուէ՞ր թէ ոչ, թէ պարզապէս երկուքին միջեւ շփոթ բան մըն էր, այնքան որ աղքատաց համար գանձուած տասանորդը մասնաւոր յատկացում մը եղաւ միայն երկրորդ տեսակի վրայ պարտադրուած: Շատերու կարծիքով աղքատաց յատուկ տասանորդը ու այս տասանորդը կ'աւելցուէր յաջորդ երկու տեսակի տասանորդներու վրայ: Եթէ ոչ, բոլոր այս օրինական տուրքերը ամէն երեք տարին անգամ մը հասած պիտի ըլլային եկամուտներու երեք տասներորդին, ինչ որ չափազանց պիտի ըլլար, մասնաւորաբար վեցերորդ տարուան համար՝ որուն պիտի յաջորդէր Յորելեան տարին և որու միջոցին սակայն ո'չ մէկ իսրայէլացի իրաւունք ունէր իր դաշտերէն ուէ բերք առնելու: Աղքատաց յատուկ այս տասանորդին կը մասնակցէին նաև Ղեւտացիները, ո'չ միայն երեսուղէմի մէջ գտնուողները, այլ ամէնուրեք՝ ուր որոշեալ տարուան մէջ կը կազմակերպէին իրենց օրինաւոր խնջոյքները: Իսրայէլացիք երեք ալ գանգատ չէին յայտներ օրինական այս տուրքերուն դէմ, որովհետեւ Տէրը իր պարբերական օրհնութիւնները կը խոստանար բոլոր անոնց, որոնք հաւատարմաբար այս տուրքերը կը վճարէին (Բ. Օրինաց ԺԴ. 29. ԻԸ. 11, 12): Միւս կողմէ հրեայ ռարբիները մահուան արժանի կը համարէին ա'ն որ տասանորդէն գողցուած սննդեղէն կ'ուտէր: Այն ճաշի ընթացքին որ կը վերջանար աղքատաց յատուկ տասանորդը գանձելու, իս-

բայելացին կը հաստատէր Աստուծոյ առջև՝ թէ
կատարած է իր պարտականութիւնը ու կ'ըսէր.
— «Անասներ ինչ Տէր Աստուծոյ սուշեր ըսես, սուրբ
կղած բանը քոյորովին տունես հանեցի, եւ ինչ քոյոր
հրաժայած պատուիրաններուդ համեմատ՝ զանիկա
Հեռացիին, օտարականին, որքին ու որքեւայրիին
տուի. ինչ պատուիրաններդ զանց չըրի ու զանոնք
չճոռցայ...» (Բ. Օրինաց ԻԶ. 13):

Յ Ե Ր Ձ

ԾԱՆՈԹ.— Ներկայ ուսումնասիրութիւնը գրե-
լու առթիւ ակֆի առջեւ ունեցայ Dictionnaire de
la Bible. F. Vigouroux ի, որմէ լայնօրեան, գրե-
թէ քարգմանաբար օգտուեցայ:

ՆԻԻԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

	Էջ
1.— Նախամուտ	5
2.— Հողագործութեան սկզբնական շրջանը Գաղեստինի մէջ	11
3.— Հողագործութիւնը Նահապետներու Ժամանակ	14
4.— Մովսէսի կողմէ դրուած հողային օրէնք- ներ և իրենց կրօնական կարեւորութիւնը	18
5.— Երկրագործական բերքեր	26
6.— Մշակման եղանակը	31
7.— Երկրագործութեան պատուհասները	38
8.— Հողագործութիւնը Հին և Նոր Կտակարանաց մէջ	41
9.— ԵՐԱԽԱՅՐԻՔ	43
10.— ՏԱՍԱՆՈՐԴ	57

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԵՐԿԵՐԸ

- 1.— ԷՐԹՈՂՐՈՒԼ. Տպ. Կ. Պոլիս. 1915 (սպառած)
 - 2—7.— ՏԱԹԵԻ. Տարեգիրք (1925—1930). Տպ.
Կ. Պոլիս և Հալէպ:
 - 8.— ՆԿԱՐԱԳԻՐ ՕՇԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ՁԵՌԱԳԻՐ ԺԱ-
ՄԱԳԻՐՔԻՆ (1319).— Տպ. Անթիլիաս. 1933
(սպառած):
 - 9.— LA VIE ET LA CULTURE ARMÉ-
NIENNES A ALEP AU 17e SIÈCLE.
Paris, 1934 (սպառած):
 - 10.— ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՂԷՊԻ ԱԶԳ. ԳԵՐԵԶՄԱՆԱ-
ՏԱՆՑ ԵՒ ԱՐՁԱՆԱԳԻՐ ՀԱՅԵՐԷՆ ՏԱՊԱՆԱ-
ՔԱՐԵՐՈՒ. Տպ. Հալէպ. 1935:
 - 11.— ՄԱՅՐ ՅՈՒՅԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՅ Ս. ՔԱ-
ՌԱՍՈՒՆ ՄԱՆԿԱՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՀԱՂԷՊԻ.—
Տպ. Երուսաղէմ. 1935: Ա. հատոր:
 - 12.— ՄԱՅՐ ՅՈՒՅԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՅ ՀԱՂԷՊԻ
ԵՒ ԱՆԹԻԼԻԱՍԻ.— Տպ. Հալէպ. 1936: Բ.
հատոր:
 - 13.— ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ ՀԻՆ ԵՐԱՅԵՑԻՈՅ ՄԷԶ.
Տպ. Հալէպ. 1937:
-

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0035696

~~Smith~~
504.

